

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра історії ім. проф. М.П. Ковальського

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:

**«ВИДАВНИЧА ТА БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА У ВОЛИНСЬКОМУ
ВОЄВОДСТВІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1921-1939 РР.)»**

Виконала студентка 2 курсу, групи МІ-2
спеціальності 032 Історія та археологія
освітньо-професійної програми «Історія та археологія»
Максимюк Катерина Вячеславівна

Керівник: кандидат історичних наук, доцент
Марчук Володимир Станіславович
Рецензент: кандидатка історичних наук,
старша викладачка Хеленюк Анастасія Анатоліївна

Робота допущена до захисту
протокол № __ засідання кафедри історії від _____ 2025 року
Завідувач кафедри історії
ім. проф. М.П. Ковальського: Володимир МАРЧУК

Острог, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 БІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	10
1.1 Формування та розвиток бібліотечної мережі Волині в умовах державної політики Другої Речі Посполитої	10
1.2 Працівники бібліотек волинського воєводства в міжвоєнний період	25
Висновки до розділу	31
РОЗДІЛ 2 ВИДАВНИЧА СПРАВА НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА.....	33
2.1. Нормативно-правові засади видавничої діяльності у Волинському воєводстві.....	34
2.2. Цензурна політика та механізми контролю над друком	39
Висновки до розділу	44
РОЗДІЛ 3. ПРЕСА В ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ	46
3.1 Українська преса.	47
3.2 Російська преса.....	61
3.3 Польська преса.....	63
3.4 Чеська преса.....	67
3.5 Преса інших національних меншин	77
Висновки до розділу	84
ВИСНОВКИ.....	86

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ПМ — Польська Матиця Шкільна

РСУК — Ревізійний союз українських кооперативів

УНДО — Українське національно-демократичне об'єднання

ЧНО — Чехословацьке народне об'єднання

ЧМШ — Чеська матиця шкільна

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена потребою комплексного вивчення культурно-освітніх процесів, що відбувалися в регіоні у 1921–1939 роках. Попри наявність окремих праць, присвячених політичній історії чи міжетнічним відносинам на Волині, становлення видавничої інфраструктури, розвиток бібліотечної мережі, характер книжкової продукції та механізми її державного контролю залишаються недостатньо дослідженими.

У науковій літературі відсутнє цілісне бачення того, як діяли ці інституції, які виклики постали перед ними та яке місце вони займали у ширших соціокультурних трансформаціях міжвоєнної доби. Заповнення цієї прогалини становить важливе завдання сучасної історичної науки. Волинське воєводство міжвоєнного періоду являло собою складний поліетнічний простір, у якому співіснували українці, поляки, євреї, росіяни та представники інших спільнот. У цьому середовищі видавнича і бібліотечна діяльність виконувала не лише освітню та культурну функції, а й була важливим чинником формування ідентичності, збереження національних традицій та взаємодії між різними етнічними групами. Вивчення книжкової інфраструктури Волині дозволяє оцінити, як культурні інституції впливали на формування громадської думки, підтримували локальні освітні ініціативи та сприяли модернізаційним процесам у регіоні.

Важливою складовою актуальності є також аналіз нормативно-правових умов, у яких функціонували видавництва й бібліотеки. Формально проголошена Конституцією свобода слова й друку в реальності поєднувалася з дією пресового законодавства та адміністративних механізмів контролю, що створювало можливості для обмеження діяльності окремих видавничих ініціатив. Дослідження практичного застосування цих норм на Волині дає змогу виявити специфіку державної політики щодо непольських культурних інституцій та зрозуміти, як цензурні обмеження позначалися на розвитку українських, єврейських та інших видань.

Окремого значення набуває оцінка ролі бібліотек у реалізації освітніх і просвітницьких завдань міжвоєнної Польщі. На Волині, де рівень неписьменності на початку 1920-х років був високим, саме бібліотеки та читальні ставали одним із ключових інструментів модернізації та культурного розвитку населення. Аналіз їхньої діяльності дозволяє простежити взаємодію державних, церковних і громадських структур у формуванні регіональної культурної інфраструктури та визначити фактори, що сприяли або перешкоджали її становленню.

Отже, вивчення видавничої та бібліотечної справи у Волинському воєводстві в 1921–1939 роках є актуальним як для розвитку регіональної історіографії, так і для ширших студій культурних процесів у багатонаціональних суспільствах міжвоєнної Європи. Воно дає можливість глибше зрозуміти механізми функціонування культурних інституцій, їхній вплив на формування суспільного середовища та особливості державної політики в інформаційно-культурній сфері.

Мета дослідження полягає в комплексному вивченні видавничої та бібліотечної справи у Волинському воєводстві у міжвоєнний період. Відповідно до теми роботи поставлено такі **завдання**:

- з'ясувати особливості формування та розвитку мережі бібліотек Волині у контексті державної політики Другої Речі Посполитої;
- проаналізувати підготовку та кадровий склад бібліотечних працівників
- встановити нормативно-правові засади видавничої діяльності на Волині у міжвоєнні роки;
- дослідити цензурну політику та механізми контролю над друком, які діяли у видавничій сфері Волинського воєводства;
- з'ясувати роль перекладної літератури як складової видавничого процесу та засіб міжкультурної комунікації у різноманітному національному середовищі регіону;

- охарактеризувати пресовий простір Волинського воєводства, зокрема українську, російську, польську, чеську та інші національні преси краю в зазначений період.

Об'єктом дослідження є культурно-інформаційна сфера Волинського воєводства у 1921–1939 рр., зокрема бібліотечні установи, видавництва та періодичні видання краю. **Предметом дослідження** є процеси формування та функціонування бібліотечної мережі, діяльність бібліотечних працівників, норми та практики видавничої діяльності, а також характер роботи національних газет і журналів у контексті державної політики міжвоєнної Польщі.

Територіальні межі роботи охоплюють територію колишнього Волинського воєводства в його адміністративних кордонах: сучасні Волинську (окрім Камінь Каширського та Любешівського районів), Рівненську й північну частину Тернопільської областей.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1921–1939 рр. Нижня межа бере свій відлік від часу створення Волинського воєводства в березні 1921 р., а верхня – обмежується вереснем 1939 р., коли діяльність польських державних інститутів влади на Волині була припинена у зв'язку з окупацією території Польщі радянськими та німецькими військами. В окремих епізодах хронологічні межі роботи дещо розширені й містять матеріал кінця XIX – початку XX ст.

Для реалізації поставлених завдань у роботі використано комплекс взаємодоповнюючих **методів дослідження**. Серед них чільне місце посідають *історичний* та *проблемно-хронологічний* методи. *Історичний метод* – для реконструкції подій та фактів на основі архівних документів, спогадів, газетних публікацій, статистичних збірників тощо; *Порівняльно-історичний метод* – для співставлення бібліотечної та видавничої практики Волині з іншими регіонами Другої Речі Посполитої та попередніми періодами; *Аналіз нормативно-правової бази* – для дослідження законодавства та урядових циркулярів щодо бібліотек та друкованих видань; *Метод контент-аналізу* –

для кількісного та якісного аналізу тематики і мови видань, реклами, дописів у пресі.

Стан наукової розробки проблеми свідчить про недостатню кількість комплексних досліджень. Проблематика видавничої та бібліотечної справи на території Волинського воєводства міжвоєнного періоду досліджена нерівномірно й переважно фрагментарно. Хоча в історіографії накопичено значний масив праць, присвячених окремим аспектам культурного життя регіону, комплексної студії, що системно поєднувала б історію видавничої діяльності, функціонування бібліотек, політику держави та особливості багатонаціонального середовища Волині, наразі не існує.

Вагомий внесок у вивчення культурних процесів краю зробив Ю. Крамар, який у низці праць про національно-культурне та релігійне життя західноволинських земель розглядає умови розвитку українських інституцій, зокрема «Просвіти», а також механізми державної політики у сфері культури. Його дослідження дозволяють відтворити ширший контекст, у якому функціонували бібліотечні та видавничі ініціативи, проте державна культурна політика, а не книгозбірні чи видавництва, є основним фокусом цих робіт. На цьому ж полі працюють Л. Понедельник, М. Кучерепа та інші дослідники, що аналізують діяльність просвітницьких організацій, культурно-освітні осередки та читальні. У їхніх текстах системно розглянуто структуру просвітянських організацій, форми їхньої діяльності, особливості взаємин із польською адміністрацією, однак бібліотеки та видання виступають здебільшого як складова просвітянської роботи, а не як окремий науковий об'єкт.

Проблематику міжнаціонального культурного середовища Волині досліджують Я. Вацулік, К. Пекна, В. Вітренко й А. Удовенко, А. Шваб, С. Шульга, М. Костюк, М. Гон, Г. Малеончук та інші. Їхні роботи висвітлюють культурне життя чеських, німецьких та єврейських громад, включно з функціонуванням шкільної й релігійної преси, діяльністю громадських організацій і національних товариств. Ці студії суттєво доповнюють уявлення

про багатомовний і поліетнічний характер видавничого простору Волині, однак вони зосереджені переважно на етнічних групах і не претендують на всеохопне висвітлення видавничої та бібліотечної інфраструктури воєводства.

Значний пласт літератури стосується загальнопольського культурного контексту. Дослідники А. Дзядзьо, Р. Хабельський, К. Тодос, М. Масловець, а також А. Нотковський і В. Владика аналізують еволюцію пресового права, механізми цензурного контролю та форми взаємодії влади з редакціями. Ці праці дозволяють окреслити нормативно-правове середовище, у якому функціонували друкарні, редакції та бібліотеки Волині, і є особливо важливими для розуміння обмежень, що впливали на видання українських, єврейських та інших непольських періодичних органів.

Також ми маємо певні дослідження із історії поширення та тематики часописів, що були розповсюджені на території Волинського воєводства. У монографії Степана Костя «Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини XX ст.», де описано окремі факти з історії преси другої половини XIX – першої половини XX ст. на території Буковини, Волині, Карпатської України. Також у його науковій розвідці виділено окремі види преси і призначено їм окремі розділи.

Особливої уваги потребує дисертація Лариси Понедельник «Літературно-мистецьке життя Волині у міжвоєнний період (1921–1939) рр.» , яка є чи не єдиним дослідженням, яке комплексно розглядає не тільки літературне життя, а й бібліотечної та видавничої справи на території Волинського воєводства в міжвоєнний період.

Вагомим внесок у вивчення періодики цього періоду є фундаментальна праця Світлани Кравченко «Періодичні видання Польщі 20–30-х років XX століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог» . У своїй монографії дослідниця значно розширює контекст, розглядаючи пресу не лише як засіб інформування, а як інструмент літературної комунікації та польсько-українського діалогу. Авторка аналізує, як на шпальтах часописів, що

виходили на теренах Польщі (зокрема й Волині), відображалися суспільно-історичні явища, а також досліджує рецепцію української літератури в польській періодиці через переклади та критику.

Таким чином, історіографія питання сформована кількома основними напрямками: дослідженнями українського національно-культурного руху, студіями про національні меншини, працями з історії преси та правового регулювання видавничої діяльності. Незважаючи на їхню кількість і різноплановість, вони лише частково охоплюють проблеми функціонування бібліотек, специфіку видавничого середовища й особливості інформаційного обміну у Волинському воєводстві 1921–1939 років. У наявних роботах бракує комплексного підходу, що дозволив би інтегрувати багатонаціональний контекст краю. Саме ця сукупність недосліджених аспектів визначає актуальність та наукову новизну пропонованої теми..

Джерельна база дослідження є репрезентативною і складається з декількох груп. Основу становлять опублікована тогочасна преса та періодичні видання, що виходили на Волині. Архівні матеріали, зокрема документи і матеріали Державного архіву Рівненської області, зокрема ф. 30 «Рівненське повітове староство». Нормативно-правові акти, які містили закони, що регулювали роботу бібліотечної і видавничої системи. Також залучалися статистичні збірники та довідкові видання, що містять кількісні показники діяльності установ.

Апробація результатів дослідження відбулася на виступі під час «XXX наукової викладацько-студентської конференції Дні науки – 2025» 12 травня 2025 р.

Структура роботи складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 94 сторінки.

РОЗДІЛ 1 БІБЛІОТЕЧНА СИСТЕМА У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

1.1 Формування та розвиток бібліотечної мережі Волині в умовах державної політики Другої Речі Посполитої

У міжвоєнний період Волинське воєводство переживало складні процеси державного, соціального й культурного розвитку. Після включення регіону до складу Другої Речі Посполитої польська влада намагалася поєднати модернізаційні завдання, такі як подолання неписьменності та розвиток освіти, із політикою національної консолідації та полонізації. У цьому контексті бібліотеки посідали важливе місце, адже вони були засобом поширення освіти, інструментом державного впливу та простором, де різні етнічні громади прагнули зберегти свою культурну самобутність.

Бібліотечний простір Волині був поліетнічним і різномірним. Тут діяли державні, шкільні, громадські, конфесійні та приватні бібліотеки, які представляли польське, українське та єврейське культурні середовища. У таких умовах бібліотеки виконували значно ширші функції, ніж просто видача книжок. Вони ставали центрами громадського життя і майданчиками для поширення нових освітніх практик.

Бібліотечна мережа була не лише культурною інституцією, а й осередком збереження національної свідомості. Бібліотеки не тільки забезпечували доступ до книги, а й ставали важливим елементом формування культурного й освітнього простору Волині.

Бібліотечне життя міжвоєнної Польщі розвивалося в умовах інтенсивного державного будівництва, масштабної соціальної трансформації та культурної консолідації багатонаціонального населення. Після завершення Першої світової війни держава зіткнулася з необхідністю створити ефективну мережу просвітницьких інституцій, спроможних подолати масову неграмотність, культурну відсталість окремих регіонів і хронічний дефіцит шкільної та публічної інфраструктури. У цьому контексті бібліотеки

втступали не лише як книжкові зібрання, а як важливі осередки модернізаційних процесів, формування громадянського суспільства і поширення державної ідеології, що мало забезпечити інтеграцію різних етнічних і соціальних груп у єдиному політичному та культурному просторі.

Польська влада уважно спостерігала за досвідом інших країн, намагаючись використати зовнішні приклади для вироблення власної бібліотечної політики. У той час у Європі лише Чехословаччина, Болгарія та Естонія впровадили законодавчі акти, які суворо зобов'язували місцеву владу створювати публічні безплатні бібліотеки. Чехословаччина першою ухвалила такий закон у 1919 році, встановивши обов'язок кожної громади заснувати бібліотеку протягом десяти років. Болгарія у 1920 році пішла ще далі, передбачивши створення в кожному окрузі певної кількості публічних бібліотек, а Міністерство освіти отримало право контролювати добір літератури і вилучати небажані видання. Естонський закон 1924 року націлювався на забезпечення доступності бібліотечних послуг для всіх громадян, причому витрати мали розподілятися між державою та місцевим самоврядуванням.

Ці приклади породили в Польщі гостру дискусію щодо доцільності впровадження подібного законодавчого примусу. Частина політиків і фахівців вважала такий крок передчасним і фінансово необґрунтованим, наголошуючи, що суворі вимоги можуть виявитися нереалістичними для бідних гмін, де відсутні кошти навіть на базову інфраструктуру. Однак ця полеміка сприяла формуванню аргументованіших і збалансованіших підходів до розбудови бібліотечної мережі, а також привернула увагу до першорядного значення грамотності населення як основи будь-якої бібліотечної діяльності

Проблема неграмотності була однією з найболючіших у міжвоєнній Польщі. Згідно з даними Першого перепису Польщі, який відбувся 30 вересня 1921 р. на території Волині проживало 1 437 907 осіб, (700 371 чоловіків та

737 536 жінок), з яких 1 110 716 осіб, які були старші 10 років. З них в містах мешкали 163 608 осіб і 947 108 осіб в сільській місцевості.¹

Таблиця 1

Вміння читати у відповідності до рівня освіти

	Освіта	Місцевість			
		Сільська		Міста	
1.	Мали домашню освіту	80 282	8,47%	47 188	28,84%
2.	Мали початкову освіту	108 736	11,48%	24 985	15,27%
3.	Мали середню освіту	5 312	0,56%	11 422	6,98%
4.	Мали середню спеціальну освіту	2 184	0,23%	1 903	1,16%
5.	Мали вищу освіту	738	0,07%	1 781	1,08%
6.	Освіта невідома	48 633	5,13%	12 808	7,82
7.	Неграмотні	700 853	73,99%	62 961	38,48%
8.	Вміння читати невідоме	370	0,07%	560	0,37%
ВСЬОГО		947 108	100%	163 608	100%

Складено за Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. Warszawa, 1926. T. XXIII. 230 s

Статистика показує, що в сільській місцевості лише 25,94% населення віком від десяти років мали будь-яку освіту, тоді як 74 % були повністю неграмотними. Особливо проблемною була група з так званою домашньою освітою – близько 8,5% – серед якої фактичну грамотність мала лише половина. У сумі лише кожен четвертий селянин вмів читати, тоді як понад половина не володіла елементарними навичками письма й читання. У містах показники були дещо кращими, але також далекі від задовільних: близько 39% міських жителів залишалися неграмотними. Така ситуація показувала, що розбудова бібліотечної системи була просто необхідною, адже бібліотеки відігравали велику роль у подоланні неграмотності та ставали інструментом модернізації суспільства, виховання громадян і забезпечення культурної інтеграції різних груп населення.²

¹ Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. Warszawa, 1926. T. XXIII. S. 63-65

² Pierwszy powszechny spis ludności... S. 66

На початку 1920–х років стан бібліотечної мережі на території Волині був у край незадовільним. Особливо це позначалося на українських книгозбірнях, що потерпали від обмежувальних кроків польської влади стосовно місцевого населення. Журнал «Культурне життя» описував ситуацію в Рівному як критичну, наголошуючи, що попри існування кількох шкільних бібліотек та невеликої книгозбірні при окружній управі ВУО, українці фактично не мали змоги отримати українську книгу для читання.³

Місцева інтелігенція намагалася виправити ситуацію шляхом створення нових видавничих осередків та друкарень, аби поширювати друковану продукцію серед широких мас. Задля цього розгортали різноманітні форми бібліотечного обслуговування: від стаціонарних бібліотек і хат-читалень до просвітницьких домівок.

На території Волинського воєводства діяли бібліотеки різних типів і призначення: шкільні, публічні, наукові, спеціальні та універсальні, а також книгозбірні певних галузевих профілів. Вони відрізнялися складом своїх користувачів, характером книжкового фонду та завданнями, що перед ними ставилися.⁴

Таблиця 2

Чисельність бібліотек і кількість примірників книжок в них у 1928 р.

	Воєводство	Кількість сільських бібліотек	Кількість примірників літератури	Середня кількість примірників літератури на одну бібліотеку
1.	Познанське	1 091	148 157	135,79
2.	Люблінське	765	87 927	114,93
3.	Краківське	757	102 612	135,5
4.	Келецьке	674	76 308	113,21
5.	Поморське	610	63 110	103,45
6.	Варшавське	606	76 741	126,63
7.	Лодзьке	525	52 867	100,69
8.	Білостоцьке	343	47 636	138,88

3 Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 . Луцьк: Волинський Національний університет імені Лесі Українки, 2015. С. 110

4 Там само. С.110

9.	Львівське	335	64 349	192,08
10.	Сілезьке	288	80 788	280,51
11.	Віленське	233	37 922	162,75
12.	Поліське	210	30 870	147
13.	Новогрудське	203	18 283	90,06
14.	Тарнопільське	150	17 372	115,81
15.	Станіславівське	141	14 496	102,8
16.	Волинське	119	23 516	197,6
Всього		7 050	942 686	133,71

Складено за: Rymar S. Ustawa o bibliotekach gmin. *Przegląd biblioteczny*. Kraków, 1929. R. III. S. 328-329

Як показують дані таблиці 2, станом на 1928 р. у Волинському воєводстві налічувалася найменша кількість сільських бібліотек, лише 119. Хоча, при цьому можна констатувати той факт, що вони були доволі добре забезпечені книгами, поступаючи за цим показником лише заможному Сілезькому воєводству.

Важливу роль у формуванні та зміцненні бібліотечної мережі в 1920–1930-х роках відігравали громадські культурно–освітні інституції, передусім товариство «Просвіта». Саме бібліотеки, створювані цими організаціями, стали дієвим інструментом піднесення рівня освіти й культури українського населення, подолання неписьменності, відстоювання права на навчання рідною мовою та розвитку української школи.

Організаційним підґрунтям просвітянського руху були його філії та читальні. На кінець 1928 року в повітах Рівненщини діяло 104 філії «Просвіти», до яких входило понад тисяча членів. Читальні організовували регулярні зібрання, що переважно проходили у вихідні дні та ставали центрами культурної активності громади⁵.

У Рівному було засновано Народний дім разом із початковою школою, при якому працювала бібліотека і діяли приміщення для занять різних гуртків. Товариство підтримувало інші українські організації, зокрема допомагало

⁵ Давидюк Р., Жив'юк А. Рівненська повітова «Просвіта»: десятиріччя під знаком УНР. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. 2016. № 3. С. 41-42.

юнацькому руху «Пласт», який активно користувався просвітянськими книжковими фондами⁶.

Тривалий час мешканці Волині були обмежені в можливості користуватися українським друкованим словом, і ця проблема особливо загострилася в міжвоєнний період. Саме тому просвітяни спрямовували зусилля на широку популяризацію української книги, насамперед у сільській місцевості, де її дефіцит був найбільш відчутним. При новостворених організаційних осередках одразу відкривали читальні, бібліотеки, а в міських центрах також книжкові крамниці.

У документах Рівненського повітового староства збереглися протоколи, що засвідчують відкриття бібліотек–читалень у низці сіл – від Рясників, Клевана й Томахова до Олександрії, Грушвиці та інших. У цих матеріалах фіксуються також звіти про проведення вистав, культурних імпрез та просвітницьких заходів⁷.

Значну підтримку волинському просвітянському рухові надавала галицька «Просвіта». Книжкові фонди поповнювалися як шляхом закупівель, так і завдяки пільговим чи безкоштовним надходженням від львівських видавництв – «Дніпросоюзу», «Нового часу», «Загальної книгозбірні», «Для школи і дому», «Рідної школи». Особливо затребуваними були популярні серії на зразок «Учітеся, брати мої», «Бібліотека рідної мови», «Знання». Також до бібліотек потрапляли видання, випущені у Варшаві, Відні, Празі, Кракові, Лейпцигу та інших європейських містах⁸.

До 1939 року Рівненська просвітянська бібліотека перетворилася на найбільшу українську книгозбірню на Волині, налічуючи 9 772 томи. Вона регулярно надавала своїм філіям добірки літератури на певний термін та мала найвищі прибутки серед усіх осередків «Просвіти» – 1400–1700 злотих на рік. Основу фонду становили твори класиків і провідних авторів української

⁶ Давидюк Р., Жив'юк А. Рівненська повітова «Просвіта»: десятиріччя під знаком УНР. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. 2016. № 3. С. 43

⁷ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя Волині у міжвоєнний період. С. 125-126

⁸ Давидюк Р., Жив'юк А. Зазнач. праця. С. 44.

літератури та історіографії: Тараса Шевченка, Лесі Українки, Панаса Мирного, Михайла Коцюбинського, Михайла Костомарова, Маркіяна Шашкевича, Дмитра Дорошенка, Івана Крип'якевича, Івана Огієнка та інших. Широко представлена була також суспільно–політична та сільськогосподарська література – підручники й порадики з городництва, садівництва, бджільництва, кооперативної діяльності⁹.

Для підвищення ефективності комплектування бібліотек і читалень «Просвіта» ще у 1921 році підготувала перший каталог власних видань, який мав стати орієнтиром для осередків. Згодом організація почала безкоштовно надсилати «Списки рекомендованої літератури для читалень». Водночас їхній зміст доводилося регулярно коригувати, адже польська цензура уважно стежила за книжковими фондами й у разі виявлення заборонених видань припиняла діяльність відповідних товариств¹⁰.

Після призначення Генрика Юзевського волинським воєводою та запуску так званого «волинського експерименту» тиск на структури з галицькими коренями суттєво посилювався. У службових звітах Юзевський наголошував, що «Просвіта» нібито виступає ключовим каналом галицьких впливів на Волині, оскільки має густу мережу осередків по всьому регіону¹¹.

30 квітня 1929 року в Рівному відбулися ліквідаційні збори місцевої «Просвіти», у яких взяли участь 75 членів товариства та представники староства. Після обговорення ухвалили рішення передати майно вартістю 20 652 злотих місцевому осередку «Союзу українок» та українській гімназії. Припинення роботи рівненського осередку стало важливим сигналом – воно позначило початок широкомасштабної ліквідації просвітянських організацій по всій Волині польською адміністрацією.¹²

Попри це, внесок Рівненської «Просвіти» у культурний розвиток краю був надзвичайно вагомим: саме через неї до регіону надходила більшість

⁹ Понедельник Л. Зазнач. праця. С. 116

¹⁰ Там само. С.117

¹¹ Давидюк Р., Жив'юк А. Зазнач. праця. С. 44.

¹² Давидюк Р., Жив'юк А. Зазнач. праця. С. 43.

українських книжок, а населення отримувало доступ до основних творів вітчизняної літератури.

Щоб заповнити утворений після закриття «Просвіт» культурно–освітній вакуум, Г. Юзевський ініціював створення нової мережі громадських інституцій – Волинського українського об'єднання (ВУО) та його філій, так званих Просвітянських хат. Вони відкривалися в тих громадах, де попередні українські товариства було ліквідовано. За бажанням місцевих мешканців дозволялося замінювати осередок «Просвіти» новою структурою, проте формально протидіяти «старим» організаціям влада не наважувалася, розуміючи їхній вплив на українську громаду.¹³

27 червня 1931 року воєводське управління затвердило статут Просвітянських хат. Документ визначав широкий спектр їхніх функцій: поширення українських видань – книжок, газет, підручників; створення бібліотек і читалень; організація концертів, тематичних вечорів, літературних зустрічей; проведення курсів для неписьменних, кооперативних та фахових навчань. Також передбачалося відкриття інтернатів для учнів та надання їм матеріальної підтримки.¹⁴

Просвітянські хати офіційно вважалися місцевими інституціями ВУО та підпорядковувалися як територіальним управам організації, так і її Головній управі. Через округові управи вони координували свою роботу з культурно–освітньою секцією ради ВУО.¹⁵

Підтримка польської влади, зокрема особисто Юзевського, спричинила швидке поширення новостворених структур. У звіті за 1933 рік воєвода зазначав, що на Волині вже діє 22 Просвітянські хати, а наступного року їх кількість може зрости до 50. Станом на 10 серпня 1934 року функціонувало 30 таких установ і 7 Народних хорів. За повітами їх розподіл виглядав так:

¹³ Крамар Ю. Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921–1939 рр.) : дис. канд. істор. наук 07.00.01. Луцьк, 2015 С.146

¹⁴ Кучерепа М. Просвіти і Просвітянські хати – українські національні культурні осередки Волині у міжвоєнний період. *Літопис Волині: всеукраїнський науковий часопис*. 2018. № 19. С. 98-99

¹⁵ Там само. С. 98-99

Луцький – 5, Рівненський – 8, Здолбунівський – 6, Ковельський – 5, Дубенський – 3, Кременецький – 2, Володимирський – 1. До кінця 1935 року лише в селах Рівненського повіту діяло 27 осередків ВУО. Найактивніший розвиток спостерігався в Рівненському, Луцькому, Здолбунівському й Дубенському повітах, тоді як у більш віддалених районах організації розгорталися повільніше¹⁶.

Попри широкі плани та фінансову підтримку, діяльність Просвітянських хат загалом була малоефективною. По-перше, вони не мали того культурно-освітнього змісту, який був характерний для класичних осередків «Просвіти». По-друге, українське населення Волині нерідко ставилося до них скептично. У 1934 році в кількох гмінах Рівненського повіту зафіксовано масові виходи селян зі складу Просвітянських хат¹⁷.

У підсумку можна стверджувати, що нові організації, створені на місці ліквідованих польською владою «Просвіт», насамперед виконували політичну функцію та слугували інструментом реалізації концепції Г. Юзевського. Їхній вплив залишався обмеженим: у 1937 році на Волині діяло лише 120 Просвітянських хат – значно менше порівняно з 478 осередками «Просвіти» наприкінці 1920–х років¹⁸.

Розпочату «Просвітою» діяльність із розбудови бібліотечної мережі підхопили й розвинули інші культурно-освітні та громадські установи. Значну роль у цьому процесі відіграв Волинський Союз українок, осередок якого в Рівному функціонував ще з 1918 року¹⁹.

Починаючи з другої половини 1920–х років, у межах жіночої організації поступово вибудовувалася власна система громадських бібліотек. Їх створювали при гуртках і філіях, розглядаючи як важливий інструмент

¹⁶ Кучерепа М. Просвіти і Просвітянські хати – українські національні культурні осередки Волині у міжвоєнний період. *Літопис Волині: всеукраїнський науковий часопис*. 2018. № 19. С. 100

¹⁷ Крамар Ю. Ліквідація товариства «Просвіта» на західноволинських землях (1928–1932 рр.): причини та наслідки. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2016. № 3. С. 61.

¹⁸ Крамар Ю. Ліквідація товариства «Просвіта»... С. 61.

¹⁹ Моргун А. Жіночий рух у Західній Україні в міжвоєнний період: кваліфікаційна робота. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2021. С. 18

освітньої і культурної праці. Через організацію та підтримку бібліотек членкині Союзу українок прагнули реалізувати основні цілі жіночого руху: залучити жінок до активного суспільного життя й утвердити їхню участь у громадських процесах на рівні з чоловіками²⁰.

З часом мережа цих бібліотек ставала дедалі різноманітнішою. Поряд із традиційними книгозбірнями при осередках відкривали бібліотеки–читальні, а коли фінансові ресурси були обмежені – невеликі гурткові збірки або так звані мандрівні бібліотеки. Деякі філії засновували окремі дитячі бібліотеки, орієнтуючись на потреби молодшої аудиторії²¹.

Книжкові фонди поповнювалися завдяки численним пожертвам, прибуткам від культурних заходів – концертів, вистав, лотерей, – а також за рахунок книжкових дарунків. Подекуди бібліотеки встановлювали невеликі внески за користування літературою, що допомагало підтримувати їхню діяльність²².

Серед читачів книгозбірень «Союзу українок» було багато дітей та дівчат-підлітків, які згодом могли вступити до організації. Найбільшим попитом користувалися видання про видатних жінок, матеріали з історії культури та мистецтва, а також література практичного характеру: про догляд за дітьми, жіночу й дівочу гігієну, організацію дошкільних закладів, надання першої медичної допомоги, роль жінки в кооперативному русі та веденні домашнього господарства. У фондах також були популярні науково–популярні книжки, довідники, словники, підручники, poradники й ілюстровані альбоми. Бібліотекарі активно популяризували україномовні видання серед жінок, дітей і молоді²³.

Працівники цих бібліотек уважно вивчали потреби читачів і наявні видавничі ресурси, орієнтуючись на рівень освіти користувачів. Вони шукали

²⁰ Моргун А. Жіночий рух у Західній Україні в міжвоєнний період: кваліфікаційна робота. Острого: Національний університет «Острозька академія», 2021. С. 23

²¹ Там само. С.23

²² Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). С. 121

²³ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя Волині у міжвоєнний період . С.121

нові форми роботи: організовували прилюдні читання, розвивали систему абонементу, застосовували міжбібліотечний обмін. Завдяки співпраці з книгозбірнями «Просвіти» проводили тематичні заходи, зокрема «Дні книги»²⁴.

Після заборони діяльності «Просвіти» на початку 1930-х років, яку ініціював волинський воєвода Генрик Юзевський, місцеві діячі змушені були переорієнтовувати бібліотечну роботу. Оскільки бібліотеки при читальнях були тісно пов'язані з Центральною бібліотекою у Рівному й зазвичай мали невеликі власні фонди (від 50 до 200 книжок), читачі користувалися також ресурсами рухомих бібліотек. У звіті Рівненського староства від 24 серпня 1926 року зазначено, що в повіті діяло близько шістдесяти бібліотек і читалень, і дев'ять із десяти належали українській спільноті²⁵.

Бібліотечна діяльність у міжвоєнні десятиліття XX століття стала важливою складовою національно-визвольного руху, спрямованого на захист і розвиток української школи, мови, культурної спадщини та традицій. Працівники книжкових зібрань разом із представниками творчих кіл активно застосовували різні освітньо-просвітницькі форми: організовували публічні читання, тематичні заходи до пам'ятних історичних дат, культурні імпрези, виставки літератури. Уся ця діяльність здійснювалася в умовах постійного контролю й нагляду з боку правоохоронних органів.

Попри відмінності у фінансових можливостях та правових умовах існування, бібліотеки державного, приватного й громадського типу робили вагомий внесок у піднесення рівня освіти, зміцнення української культурної традиції та виконували функції ключових осередків громадського життя на території Волині. Особливе місце в цьому процесі належало «Просвіті», чії книгозбірні стали важливими центрами поширення українського друкованого слова й нерідко залишалися єдиними установами, де читач міг знайти літературу рідною мовою. Найрозвиненішими серед них були бібліотеки у

²⁴ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя Волині у міжвоєнний період . С.121

²⁵ Там само. С.125

Рівному, Луцьку, Острозі, Володимирі, Дубні та Кременці. Для забезпечення доступу до книги мешканців сільських місцевостей засновували читальні, однак їхні фонди часто були недостатніми, щоб задовольнити потреби всіх охочих.

У цих умовах перед громадськими організаціями постала необхідність шукати нові, ефективніші форми бібліотечної роботи, що дозволили б розширити коло читачів і зміцнити культурно–освітній потенціал українського суспільства.

Діаметрально протилежною була ситуація з польськими бібліотеками, які користувалися повною підтримкою держави. Провідну роль у поширенні польської книги та культури на Волині відігравало товариство «Польська Матиця Шкільна» (ПМШ). Ця організація, маючи статус державної інституції, отримувала значні субсидії на розвиток мережі шкіл та бібліотек.

Бібліотеки ПМШ були значно краще укомплектовані, ніж українські читальні. Вони отримували новинки польської літератури, періодичні видання та методичні матеріали безпосередньо з Варшави. Важливим аспектом діяльності ПМШ було залучення до своїх бібліотек не лише поляків, а й української молоді, для якої доступ до української книги був обмежений. Через безкоштовне користування фондами та організацію культурних заходів польські бібліотеки намагалися інтегрувати місцеве населення в польський культурний простір, реалізуючи на практиці концепцію державної асиміляції.

Наведені дані свідчать про те, що саме у другій половині 1930–х років, коли тиск на українські організації досяг апогею, держава максимально інтенсифікувала розбудову польської культурної інфраструктури, намагаючись заповнити утворений вакуум власним змістом.

Окремим феноменом культурного життя Волині була потужна та розгалужена система єврейських бібліотек, яка функціонувала у містах та містечках регіону. Єврейська громада, що складала значну частку міського населення у таких центрах як Луцьк, Ковель, Володимир–Волинський, Рівне, створила власну автономну мережу освітніх та культурних закладів, які

задовольняли інтелектуальні потреби різних суспільних груп.

Провідне місце у цій системі належало бібліотекам сіоністської організації «Тарбут», яка пропагувала відродження мови іврит та підготовку молоді до еміграції в Палестину. Навчальні заклади мережі «Тарбут», володіли багатими бібліотечними фондами, що включали як спеціальну літературу, так і художні твори на івриті. У містечку Рафалівка семикласна школа «Тарбут», де викладали відомі педагоги Яків Шнайдер та Дуба Шнайдер–Гробер, мала бібліотеку, що обслуговувала і дітей, і дорослих, пропонуючи літературу івритом та їдишем.²⁶

Поряд з гебраїстськими бібліотеками активно діяли заклади, орієнтовані на культуру їдиш, які часто підтримувалися лівими партіями (Бунд) або культурними товариствами. У багатьох містах функціонували бібліотеки імені Іцхока Лейба Переца та Шолом-Алейхема. Наприклад, у Ковелі, за свідченнями меморіальної книги *Yizkor Book*, бібліотеки були справжніми центрами інтелектуального життя, де збиралася молодь, проводилися лекції, літературні диспути та вечори поезії. Бібліотека ім. Переца часто ставала базою для драматичних гуртків, де ставилися п'єси єврейських класиків.²⁷

Меморіальні книги Луцька та інших міст містять численні згадки про роль бібліотек у вихованні цілого покоління єврейської інтелігенції, яка, живучи в умовах польської держави, зберігала глибокий зв'язок зі своєю національною культурою. На відміну від українських просвітянських читалень, які влада сприймала як політичну загрозу територіальній цілісності, єврейські бібліотеки часто толерувалися як прояв культурної автономії, хоча антисемітські настрої кінця 1930-х років негативно впливали і на їхню діяльність.²⁸

Процес заснування приватних та громадських бібліотек у Волинському воєводстві в 1920-х роках був тісно пов'язаний зі становленням польської

²⁶ Education, Literature and Theater. *Kowel: Testimony and Memorial Book of Our Destroyed Community*

²⁷ Education, Literature and Theater. *Kowel: Testimony and Memorial Book of Our Destroyed Community*

²⁸ The Cultural Life. *Memorial Book of Lutsk*

адміністрації та впорядкуванням культурно—освітнього життя регіону. Архівні матеріали справи Боруха Гальперна з Рівного дозволяють детально простежити механізм легалізації бібліотечної діяльності, вимоги влади та практичні аспекти функціонування таких установ²⁹.

Заявник мав пройти кілька етапів отримання дозволу, звертаючись від місцевих освітніх інституцій до повітової та воєводської адміністрації. Процес розпочинався із подання прохання до шкільного інспектора. Так, рівненський учитель Борух, син Шмуля Гальперн, у заяві 1922 року просив надати йому концесію на відкриття бібліотеки в Рівному. У зверненні зазначалося, що майбутня бібліотека пропонуватиме літературу польською, єврейською, івритом та російською мовами й працюватиме як пункт прокату книжок для широких верств населення.

Отримавши резолюцію шкільного інспектора про відсутність перешкод, заявник звертався до старости. У поданні від 18 січня 1922 року Гальперн додавав необхідні документи: регламент роботи, перелік книжок, підтвердження громадянства. Водночас староство передавало справу до органів державної поліції, які мали провести конфіденційне розслідування щодо політичної благонадійності заявника. Уже в довідці поліції зазначалося, що Борух Гальперн є лояльним громадянином, прихильником Польської Держави, не перебуває у політичних партіях і характеризується позитивно.

Дозвіл на відкриття бібліотек у регіоні суворо регламентувався законодавством Другої Речі Посполитої. Важливе значення мали пресові положення, поширені на Волинське воєводство 1921 року³⁰, а також декрети 1919 року³¹, які визначали контроль над установами, що працювали з друкованою продукцією. Воєводська адміністрація у Луцьку підкреслювала, що контроль над бібліотеками та пунктами прокату книг належить до

²⁹ Держархів Рівненської області, ф. 30, оп. 18, Спр. 703, арк. 1.

³⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 września 1921 r. w sprawie utworzenia okręgowych urzędów kontroli prasy. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1921, nr 66, poz. 426.

³¹ Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*. 1919, nr 14, poz. 186.

адміністративних органів першої інстанції, а тому всі процедури щодо Б. Гальперна мали відповідати чинним нормативним актам. Саме у цей контекст вписувалося повернення старості заяви та додатків Гальперна з вказівкою на необхідність повного дотримання правових норм.

Регламент, поданий Гальперном, дає уявлення про те, як функціонували приватні бібліотеки у Волинському воєводстві. Бібліотека працювала щоденно у вечірні години – з 17:00 до 20:00. Плата за прокат була диференційованою: для дорослих встановлювалася місячна ставка 1.00–1.50 зл, для дітей – знижена 50 грош – 1.00 зл. Пів річний абонемент коштував 5.00–8.00 зл. Белетристику дозволялося тримати не довше двох тижнів, а наукові та педагогічні книги – протягом місяця; порушення строків каралося штрафом. За недотримання правил накладався штраф у розмірі подвійної місячної платні³².

Однією з вимог для відкриття бібліотеки було підтвердження громадянства Польської Держави. У 1922 році Рівненське староство видало документи, що засвідчували польське громадянство Боруха Гальперна, його дружини та дітей³³. Завершальним етапом стало подання заявником декларації, у якій він брав на себе повну відповідальність за управління бібліотекою та дотримання всіх вимог, висунутих владою³⁴.

На прикладі справи Гальперна простежуються ключові риси розвитку бібліотечної мережі у Волинському воєводстві. Такі установи були не лише культурними осередками, а й важливими інструментами державної політики у сфері контролю за друкованим словом. Водночас вони відігравали помітну роль у забезпеченні доступу до літератури для багатонаціонального населення Волині. Широкомовний книжковий фонд і доступність послуг робили приватні бібліотеки важливим елементом урбаністичного культурного середовища міжвоєнного періоду.

³² ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 703, арк. 6

³³ Там само. Арк. 20.

³⁴ Там само. Арк. 21

1.2 Працівники бібліотек волинського воєводства в міжвоєнний період

Формування бібліотечної мережі Волинського воєводства в міжвоєнний період нерозривно пов'язане зі станом бібліотечних кадрів, їхньою професійною підготовкою, соціальним статусом та здатністю виконувати покладені на них культурно-освітні завдання. У 1920–1930-х роках на Волині, як і в усій Другій Речі Посполитій, бібліотечна справа розвивалася в умовах кадрової нестачі, відсутності єдиної нормативної бази, обмеженого фінансування та низького рівня професійної підготовки працівників. Проте саме бібліотекарі стали тією групою, яка забезпечила становлення регіональної мережі читальні, попри значні матеріальні труднощі, слабку підтримку держави та високий рівень неписьменності населення. Як наголошували польські фахові видання міжвоєнної доби, бібліотекам бракувало усього: кадрів, оснащення, ресурсів, і ця характеристика цілком відбивала реальність Волинського воєводства, де культурна інфраструктура була однією з найслабше розвинених у державі³⁵.

На початку міжвоєнного періоду кадровий стан бібліотек залишався критичним. У першому числі фахового журналу «Bibliotekarz» відзначалося, що більшість працівників не мала спеціальної освіти, діяла радше «з щирого бажання» ніж на підставі фахової підготовки. Ця ситуація була характерною для всіх територій, де мережу бібліотек розбудовували позадержавні організації — насамперед «Товариство народних читальнь» та українські товариства просвітницького спрямування. В умовах Волині, де бібліотеки часто розміщувалися у найпростіших приміщеннях, бракувало коштів на фонди та обладнання, питання кваліфікації бібліотекарів відсувалося на другий план, хоча саме від якості їхньої роботи залежали читаність, систематичність обліку фондів та організація культурно-освітніх заходів³⁶.

³⁵ Gębołyś Z. «Bibliotekarz» 1919–1929–1939 – czasopismo fachowe nie tylko dla bibliotekarzy. Cz. I: geneza, założenia, cechy formalne. *Heteroglossia: studia kulturoznawczo-filologiczne*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, 2021. Nr 11. S. 278

³⁶ Ibidem. S. 278–279

У міжвоєнний період Друга Річ Посполита не мала окремої бібліотечної закону, яка б регулювала статус і підготовку бібліотекарів³⁷. Унаслідок цього працівники бібліотек Волині не мали можливості користуватися чітко визначеною моделлю професійного росту чи стандартизованими кваліфікаційними вимогами. Більшість бібліотекарів надходили до роботи з інших сфер — освіти, адміністрації, громадської діяльності; значну частину становили вчителі, що погоджувалися керувати бібліотекою як додатковою функцією. Подібну тенденцію фіксували польські дослідження, наголошуючи, що до роботи в бібліотеках часто залучали учителів, літераторів і представників різних професій. На Волині, де вчительські кадри були чи не єдиною групою з базовою гуманітарною освітою, ця практика була особливо поширеною³⁸.

Хоча у великих містах Польщі діяли курси бібліотекарів – у Варшаві, Львові, Познані – проте для працівників Волині доступ до них був майже неможливим через віддаленість, брак коштів та необхідність виконувати безперервну роботу в читальнях. У фаховій пресі 1930-х років наголошувалося, що навіть загальнопольські курси були «ефемерні» та охоплювали мінімальну кількість працівників³⁹. Відповідно, у Волинському воєводстві бібліотекарі здебільшого керувалися практикою, локальними інструкціями, а також обміном досвіду на з'їздах та семінарах просвітницьких товариств.

Ставлення суспільства до бібліотекарів у міжвоєнний період значною мірою визначалося стереотипами, що побутували в усій Європі. Зазначається, що бібліотекар міжвоєнного періоду був постаттю, якій рідко надавали високого соціального престижу, а його професію часто сприймали як нудну, малопродуктивну і непривабливу⁴⁰. Цей образ напряду перегукується з волинською реальністю, де бібліотекар працював у надзвичайно скромних

³⁷ Ibidem. S. 278-279

³⁸ Malesa R. Zawód bibliotekarza-między przeszłością a przyszłością. *Folia Bibliologica*. 2007. S.77

³⁹ Gębołyś Z. Op. cit. S. 279

⁴⁰ Malesa R. Op. cit. S. 79

умовах, без винагороди, яка б відповідала обсягу обов'язків, а часто і без розуміння з боку місцевої влади важливості бібліотеки як інструмента розвитку громади.

Разом із тим бібліотекар на Волині виконував роль, яка значно перевищувала його формальні функції. У регіоні, где в 1921 р. рівень неписьменності сягав 80%⁴¹, бібліотекар ставав не лише доглядачем фонду, а й педагогом, організатором читання, вихователем та посередником між книжкою та громадою. У фаховій пресі того часу підкреслювали, що бібліотекар має бути «порадником і вихователем читача» характеристика, яка відбивала реальний характер роботи волинських працівників. Вони проводили читання, популяризували книжку, допомагали користувачам долати низький рівень інформаційної культури, сприяли формуванню у сільських громадах навичок грамотності, нерідко виконуючи функції культурних аніматорів.

Аналіз міжвоєнної бібліотечної преси дозволяє визначити широкий спектр обов'язків бібліотекаря, які на місцевому рівні включали ведення інвентарних книг, каталожну роботу, формування фонду, організацію читальні, проведення лекцій, читань та заходів із популяризації книжки. У щорічних хроніках «Bibliotekarza» з кінця 1920-х років наголошується, що працівники бібліотек відповідали за «усі бібліотечні процеси: комплектування фонду, каталогізація, організація читання»⁴², а також за підтримання зв'язків із громадськістю.

У випадку Волині ці функції ускладнювалися специфікою регіону. Низька густота мережі бібліотек, великі відстані між населеними пунктами, слабкість транспортної інфраструктури та відсутність централізованих методичних центрів зумовлювали ситуацію, за якої бібліотекар був фактично єдиною особою, відповідальною за розвиток читання у своїй громаді. Крім основної діяльності, він часто самостійно шукав джерела поповнення фонду – через обмін, збір дарів, звернення до товариств і приватних осіб. Як свідчать

⁴¹ Ibidem. S. 79

⁴² Gębołyś Z. Op. cit. S. 289

регулярні публікації фахового журналу, бібліотеки систематично стикалися з дефіцитом актуальної літератури й компенсували це шляхом міжбібліотечного обміну⁴³. Волинські бібліотекарі, що періодично потрапляли до цих оглядів, були активними учасниками таких обмінів, адже без цього підтримувати життєздатність фонду було неможливо.

Особливе місце у структурі бібліотечної справи Волинського воєводства посідала бібліотека Волинського ліцею (колишнього Кременецького ліцею). У мемуарній літературі вона згадується як бібліотека Гімназії Волинської, пізніше Ліцею Кременецького, у Кременці. Її фонди формувалися протягом тривалого часу й слугували не лише потребам учнів, але й учительського корпусу, а також місцевої інтелігенції. Спогади вихованців і викладачів цього закладу підкреслюють, що бібліотека була справжнім інтелектуальним центром місцевого польського середовища: саме тут зосереджувалися підручники, класична гуманітарна література, твори польських і західноєвропейських авторів, наукові праці. Працівники цієї бібліотеки виконували повний спектр професійних обов'язків – від каталогізації фондів до консультацій для учнів і вчителів щодо добору літератури для рефератів, семінарів, позакласного читання. З мемуарів випускників відомо, що користування бібліотекою входило до повсякденної практики навчання у ліцеї: учні проводили тут години після занять, готуючи завдання й усвідомлюючи, що саме бібліотекар може підказати їм потрібну книжку або джерело. У цьому разі професійна роль бібліотекаря набувала більш академічного, наукового характеру; при цьому такі фахівці часто мали вищу освіту й певний досвід роботи в інших бібліотеках, що відрізняло їх від сільських учителів-бібліотекарів⁴⁴.

На Волині, яка залишалася переважно аграрним та маломіським регіоном, значна частина бібліотек була невеликими за розміром і

⁴³ Ibidem. S. 289–290

⁴⁴ Bednarska-Rusajowa K. Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVIII-XX wieku : rekonesans źródłowy. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. S. 100-101

функціонувала при школах, гмінйних урядах, римо-католицьких та греко-католицьких парафіях, єврейських громадах та просвітницьких товариствах. Характерний приклад – приватні та родові книгозбірні магнатських родів, які історично функціонували на території Волині й фігурують у польських спогадах як важливі осередки культури. У переліку бібліотек, реконструйованому К. Беднарською-Рушайовою на основі пам'яток XVIII–XX ст., згадується бібліотека Анни Катажини з Сангушків Радзивіллової в Шпанові. Шпанів, розташований поблизу Рівного, входив у міжвоєнний період до Волинського воєводства. Бібліотека Радзивіллів у Шпанові, яка продовжувала традиції магнатських книгозбірень ще з XVIII–XIX ст., у міжвоєнний час залишалася знаковим елементом культурного ландшафту регіону. Попри аристократичний характер, її фонди, за спогадами, інколи ставали доступними для вузчого кола місцевої інтелігенції – священників, учителів, лікарів. Працівники такої бібліотеки – часто особний бібліотекар маєтку, який знав родовий архів і книжкові зібрання, – виступали хранителями стародруків і рукописів, хоча їхній вплив на ширше волинське суспільство був значно меншим, ніж вплив шкільних та публічних бібліотек⁴⁵.

Важливою формою професійної підтримки бібліотекарів у міжвоєнній Польщі став «Спілка польських бібліотекарів» (СПБ), заснований ще у 1917 р. Він організовував курси, видавав методичні матеріали, намагався створити умови для уніфікації професійних стандартів. У журналі «Bibliotekarz» неодноразово наголошувалося, що ця організація є ключовою структурою професійного розвитку бібліотекарів та платформою для обміну досвідом⁴⁶.

У хроніках журналу згадуються бібліотеки Волині – з Луцька, Дубна, Ковеля, Рівного, Сарн – що свідчить про інтегрованість регіону в загальнопольський професійний простір⁴⁷. Працівники цих установ брали участь у курсах, зустрічах та з'їздах, де отримували методичні рекомендації

⁴⁵ Bednarska-Ruszejowa K. Op. cit. S. 100-101

⁴⁶ Gębołyś Z. Op. cit. S. 279–281

⁴⁷ Ibidem. S. 277

щодо каталогізації, організації читальні, формування фонду.

СПБ також публікував списки рекомендованих книжок, огляди нових видань, методичні поради – все те, що становило основу самоосвіти бібліотекарів. Для волинських працівників, яким були недоступні університетські студії, саме фахові видання ставали головним джерелом професійних знань.

Волинські бібліотекарі працювали в умовах, які фахова преса описувала як занедбана, недофінансована, розміщена в непридатних приміщеннях⁴⁸. Нестача меблів, опалення, освітлення, а часто й елементарних засобів для організації роботи робила діяльність працівників складною та виснажливою.

Ще одним аспектом були політичні обставини. Волинське воєводство було регіоном із багатонаціональним складом населення, де культурні ініціативи часто оцінювалися з точки зору державної політики полонізації. Попри це, бібліотекарі працювали у змішаному середовищі, обслуговуючи польських, українських, єврейських читачів. У цьому контексті їхня діяльність мала потенціал міжкультурного посередництва, хоча офіційні державні структури рідко розглядали бібліотеку як інструмент діалогу.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що працівники бібліотек Волинського воєводства міжвоєнного періоду посідали центральне місце у формуванні культурної інфраструктури краю. Попри відсутність чіткої законодавчої бази, хронічний брак фінансування, слабку матеріально-технічну підтримку та майже повну відсутність системної фахової підготовки, саме бібліотекарі стали тими, хто забезпечував розвиток читання, популяризацію книжки й організацію культурно-освітньої діяльності в містах і селах регіону. Їхня щоденна праця поєднувала в собі широкий спектр завдань – від комплектування фондів і ведення каталогів до проведення лекцій, гуртків, читань та роботи з дітьми й дорослими. Високий рівень особистої відповідальності та професійної самовідданості часто компенсував

⁴⁸ Gębołyś Z. Op. cit. S. 279–281

інституційні недоліки державної політики щодо бібліотечної сфери.

Соціальний статус бібліотекаря залишався відносно низьким, а оплата праці – скромною й невідповідною навантаженню. Проте, навіть за таких умов, представники цієї професії виконували надзвичайно важливу місію. Вони ставали посередниками між книжкою та суспільством, організаторами знання, формувачами читацької культури, а в багатьох сільських громадах — першими й нерідко єдиними освітніми агентами, які забезпечували доступ населення до інформації, культури та нових ідей.

Саме тому бібліотекарів можна вважати одним із ключових чинників розвитку бібліотечної мережі Волині у міжвоєнний період. Їхній внесок виходив далеко за межі службових обов’язків і істотно вплинув на формування модерного культурного середовища регіону.

Висновки до розділу

Аналіз процесів формування бібліотечної системи у Волинському воєводстві в міжвоєнний період засвідчує, що розвиток книгозбірень відбувався у складних умовах державного будівництва, соціальних трансформацій та міжнаціональної взаємодії. Специфіка регіону, яка характеризувалася строкатим етнічним складом та високим рівнем неписьменності, особливо серед сільського населення, визначала пріоритетні завдання бібліотек як осередків просвіти та модернізації суспільства. Польська влада розглядала бібліотечну мережу не лише як освітній інструмент, а і як важливий засіб державної інтеграції та культурної асиміляції, що зумовлювало нерівні умови розвитку для польських та національних культурно-освітніх інституцій.

Бібліотечний простір Волині був поліетнічним і представленим різними типами книгозбірень. Український бібліотечний рух, головним рушієм якого виступало товариство «Просвіта», а згодом і «Союз українок», відіграв ключову роль у збереженні національної ідентичності та підвищенні освітнього рівня українців, проте зазнавав систематичного адміністративного

тиску. Ліквідація осередків «Просвіти» в рамках політики «волинського експерименту» Г. Юзевського та заміна їх підконтрольними «Просвітянськими хатами» мали на меті послаблення галицьких впливів та посилення лояльності до держави. Натомість польські бібліотеки, передусім мережа «Польської Матиці Шкільної», користувалися всебічною підтримкою держави, мали краще фінансування та стрімко розширювалися як інструменти колонізації краю. Окреме місце займала розгалужена система єврейських бібліотек, які, спираючись на підтримку громади та меценатів, забезпечували культурні потреби як прихильників івриту так і їдишу.

Важливою складовою функціонування бібліотечної мережі був кадровий потенціал. Працівники бібліотек Волині у 1920–1930-х роках працювали в умовах відсутності профільного законодавства, хронічного недофінансування та слабкої матеріально-технічної бази. Більшість бібліотекарів не мали спеціальної фахової освіти, часто поєднуючи цю роботу з вчителюванням або громадською діяльністю, проте саме вони стали ключовими агентами культурного розвитку регіону. Попри низький соціальний статус професії та скромну оплату праці, бібліотекарі виконували широкі просвітницькі функції: від організації фондів до проведення лекцій та боротьби з неписьменністю, виступаючи посередниками між книгою та громадою. Таким чином, попри політичні обмеження та економічні труднощі, бібліотечна система стала важливим чинником культурного життя Волині, сприяючи поширенню знань та формуванню читацької культури серед різних верств населення.

РОЗДІЛ 2 ВИДАВНИЧА СПРАВА НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА

Міжвоєнний період став для Волинського воєводства часом не лише політичних і територіальних змін, а й глибокої трансформації культурного, освітнього та суспільного життя. Після включення регіону до складу Другої Речі Посполитої місцева культурна інфраструктура опинилася в нових обставинах, позначених масштабними адміністративними й правовими реформами. Саме вони визначили рамки, у яких надалі розвивалися друкарні, видавництва, бібліотеки та численні культурно-освітні товариства, що традиційно відігравали важливу роль у житті волинських міст і сіл.

Багатонаціональний характер регіону – зі співжиттям українців, поляків, євреїв, росіян, німців та інших громад – формував особливу культурну динаміку. Тут перетиналися різні мовні й релігійні традиції, різні історичні наративи й соціальні досвіди. У цьому поліфонічному середовищі преса та книжкове виробництво виконували функцію не просто засобів інформаційного обміну: вони ставали інструментами модернізації, каналами підтримання колективної пам'яті, майданчиком для культурного діалогу й засобом формування локальних ідентичностей.

Розвиток видавничої справи на Волині був зумовлений впливом кількох фундаментальних чинників. Передусім – нормативно-правової бази польської держави, що визначала організаційні умови роботи друкарень та періодики. Другим важливим аспектом стала цензурна політика й адміністративний контроль, які суттєво впливали на зміст публікацій та можливість функціонування непольських видавничих ініціатив. Третім чинником були внутрішні культурні процеси самих спільнот, найбільш виразним проявом яких стала перекладна література – міст між різними мовами та культурними світами, що водночас віддзеркалював потреби модернізації й самозбереження.

У сукупності ці елементи формували складний, багаторівневий видавничий простір, у межах якого діяли десятки друкарень, редакцій та освітніх осередків. Їхня діяльність неодноразово зазнавала впливу політичних

рішень, економічних умов, суспільних настроїв і міжетнічних взаємин, що робить історію видавничої справи в регіоні надзвичайно багатовимірною.

2.1. Нормативно-правові засади видавничої діяльності у Волинському воєводстві.

Розвиток бібліотечної та видавничої справи на території Волинського воєводства у міжвоєнний період був тісно пов'язаний із загальнодержавною правовою політикою Польської Республіки. Законодавство Другої Речі Посполитої формувало інституційні засади функціонування бібліотек, визначало правила діяльності друкарень та редакцій, регулювало рух друкованої продукції й встановлювало межі державного контролю над інформаційним простором. У контексті багатонаціонального та прикордонного характеру Волині нормативні акти мали особливо вагомe значення, оскільки відображали прагнення держави інтегрувати регіон у загальнопольський культурний простір, а й здійснювати контроль над інформаційною та видавничою активністю національних спільнот.

Нормативна система міжвоєнної Польщі, що визначала діяльність видавництв, друкарень і культурно-освітніх товариства, значною мірою окреслювала й можливості розвитку видавничої інфраструктури Волині. Хоча Конституція 1921 р. проголошувала свободу друку й асоціацій, на практиці ці положення істотно обмежувалися адміністративними приписами та механізмами нагляду⁴⁹. Ухвалені в 1919 р.⁴⁹, 1927 р.⁵⁰ і 1938 р.⁵¹ законодавчі акти, разом із промисловими й податковими регуляціями, створили складну систему, у межах якої будь-яка друкарська чи культурна ініціатива мусила проходити багаторівневі процедури контролю.

Одним із ключових документів, що визначив подальший розвиток

⁴⁹ Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*. 1919, nr 14, poz. 186.

⁵⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1927 r. o zniesieniu tymczasowej prewencyjnej cenzury widowisk. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1927, nr 45, poz. 398.

⁵¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1938 r. w sprawie przepisów o dozorcze nad widowiskami. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1938, nr 89, poz. 608.

бібліотечної мережі, стало Розпорядження Президента РП від 24 лютого 1928 р. про Національну бібліотеку⁵². Воно офіційно засновувало Національну бібліотеку у Варшаві як центральну книгозбірню держави, покликану виконувати функції головного депозитарію польської друкованої продукції. Відповідно до положень акта, Національна бібліотека мала здійснювати збирання та збереження всіх видань, публікацію національної бібліографії, а також відігравати методичну роль у розвитку мережі публічних та наукових бібліотек країни. Для периферійних воєводств, зокрема Волинського, цей документ став важливим орієнтиром у формуванні сучасних книгозбірень і сприяв їх організаційному унормуванню відповідно до загальнодержавних стандартів.

Розвиток централізованої системи збирання друкованої продукції був поглиблений Законом від 18 березня 1932 р. про безкоштовне надання друкованих видань для бібліотечних цілей та офіційної реєстрації⁵³. Цей нормативний акт запроваджував інститут обов'язкового примірника, що зобов'язував усіх видавців надсилати певну кількість примірників своїх видань до Національної бібліотеки та низки найбільших академічних книгозбірень. Закон систематизував облік друкарень і видавництв, створював умови для національної бібліографічної реєстрації та уніфікував адміністративний контроль над книговидаванням. У випадку Волині він був чинником підвищення дисципліни на локальному видавничому ринку, оскільки навіть невеликі друкарні Луцька, Рівного чи Кременця повинні були дотримуватися єдиних норм, що сприяло кращому документуванню регіональної пресової та книжкової продукції.

Однак найбільш помітний вплив на видавничу сферу здійснювали приписи щодо діяльності друкарень. Декрет 1919 р.⁵⁴ про друкарні

⁵² Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6 lutego 1928 r. w sprawie sposobu przeprowadzania rewizji administracyjnej druków. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1928, nr 21, poz. 183.

⁵³ Ustawa z dnia 18 marca 1932 r. o bezpłatnem dostarczaniu druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1932, nr 33, poz. 347.

⁵⁴ Dekret z dnia 7 lutego 1919 r...

зобов'язував кожне підприємство проходити реєстрацію та повідомляти державні органи про будь-які зміни у своїй роботі — від технічних оновлень до зміни власника. Така модель робила друкарську справу залежною від позиції адміністрації. На Волині, де українські та єврейські друкарні часто існували при культурно-освітніх установах і мали обмежений ресурсний потенціал, вимоги декрету створювали реальні ризики адміністративного тиску та можливого закриття.

Нормативною основою для регулювання діяльності друкарень і видань був Декрет від 7 лютого 1919 р. про тимчасові пресові приписи⁵⁵. Прийнятий у період становлення польської державності, він мав перехідний характер, проте визначив базові правила відкриття друкарень, реєстрації нових періодичних видань та відповідальності редакторів⁵⁶. Саме на положення цього декрету посилалася адміністрація Волинського воєводства у 1922 р. при видачі дозволів на діяльність перших приватних друкарень у Рівному й Луцьку. Документ передбачав можливість втручання держави у разі загрози громадському порядку, що робило його важливим інструментом контролю за інформаційним середовищем на східних територіях.

Основою пресового регулювання став Декрет від 7 лютого 1919 р. про тимчасові пресові приписи. Саме на нього посилалася Волинська воєводська адміністрація при реєстрації перших періодичних видань на початку 1920-х років. А наприкінці десятиліття пресове законодавство було модернізовано Розпорядженням Президента від 10 травня 1927 р., було першим комплексним нормативним актом, що унормував правові основи діяльності преси в масштабах усієї країни. Він запроваджував обов'язкову реєстрацію газет і журналів, уточнював статус відповідального редактора, визначав правила розповсюдження друкованих видань і закріплював механізми адміністративного реагування на «небажаний» зміст. У багатонаціональній Волині ці положення використовувалися для контролю діяльності

⁵⁵ Ibidem

⁵⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1927 r.

українських, єврейських та німецьких видань, що відображалось у численних циркулярах воєводського управління. Формально «технічні» порушення – неточні вихідні дані, відхилення накладу, несвоєчасне подання документів – нерідко ставали підставою для штрафів чи тимчасового закриття українських редакцій². Для невеликих друкарень такі санкції були майже катастрофічними.

Посилення державної політики в галузі інформаційного контролю напередодні Другої світової війни відобразилося у Декреті Президента РП від 21 листопада 1938 р. – Пресове право⁵⁷. Цей акт став останнім значним законодавчим документом міжвоєнної Польщі у сфері преси й суттєво розширював повноваження адміністративних органів щодо реєстрації й закриття видань, контролю за змістом та регулювання діяльності друкарень. Унаслідок цього можливості функціонування незалежної періодики звузилися, що особливо позначилося на виданнях національних меншин у східних воєводствах, у тому числі на Волині.

Суттєво вплинув на видавничу сферу і Закон від 29 березня 1926 р. про авторське право⁵⁸, який вперше встановив у Польщі цілісну систему правового захисту творів друку. Документ визначав правовий статус автора, регулював видавничі договори, передбачав охорону творчої продукції, у тому числі перекладів і творів мовами національних меншин. У міжвоєнній Волині цей закон сприяв розвитку юридичної культури в місцевих видавництвах та унормував відносини між авторами – українськими, польськими, єврейськими – і приватними друкарнями.

Вагомим елементом інформаційного життя Волині була активність культурно-освітніх товариств — українських «Просвіт», православних братств, єврейської мережі «Тарбут», кооперативних і театральних об'єднань. Вони створювали локальні центри видавничої та бібліотечної роботи, випускали підручники, брошури, збірники, утримували читальні. Проте законодавство, що регулювало діяльність громадських організацій, давало

⁵⁷ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1938 r

⁵⁸ Ustawa z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskiem. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*. 1926 nr 48 poz. 286.

державним органам можливість втручатися у їхню роботу фактично у будь-який момент. Вимоги повторної реєстрації статутів, адміністративний нагляд і можливість обмежувати видавничі ініціативи з мотивів «політичної небезпеки» стали підставою для масового закриття українських та окремих єврейських читалень у 1930-х роках.

Економічні умови міжвоєнної доби посилювали регуляторний тиск. Високі ціни на папір, низькі зарплати і податкові обтяження створювали для українських і єврейських видавців надзвичайно складні умови порівняно з польськими церковними чи державними структурами. Законодавство не враховувало ресурсної слабкості громадських ініціатив, що в результаті призводило до поступового економічного виснаження багатьох видавничих проєктів.

Правове середовище впливало також і на зміст книжкової продукції. Побоювання цензурних обмежень і можливих конфіскацій зумовлювали обережність редакторів та видавців, які намагалися уникати тем, що могли б викликати підозру з боку влади. Це сприяло зміщенню акцентів у бік релігійної, дидактичної та класичної літератури, тоді як історичні й політичні видання втрачали позиції. Міжвоєнні перекладацькі проєкти також адаптувалися до цих умов: перекладачі добирали твори, що не зачіпали конфліктних питань національної ідентичності або соціальних протестів.

Певний вплив на поширення друкованої продукції мало й Розпорядження Ради Міністрів від 4 липня 1921 р. про регулювання товарообігу з закордоном⁵⁹. Воно обмежувало імпорт товарів, у тому числі книг і періодики, вимагаючи реєстрації складів друкованих матеріалів та контролю діяльності книготоргових закладів. У Волинському воєводстві цей акт набував особливого значення в контексті прикордонного становища регіону, де значна частина друкованої продукції надходила з Німеччини, Чехословаччини, Румунії чи СРСР. Воєводська адміністрація використовувала

⁵⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 września 1921 r.

цей нормативний інструмент для контролю за рухом політично чутливих видань та діяльністю книгарень національних меншин.

Таким чином, нормативно-правова база Другої Речі Посполитої забезпечувала багаторівневий контроль над видавничою та бібліотечною справою, поєднуючи модернізаційні інституційні кроки з адміністративними механізмами нагляду. На території Волинського воєводства ці акти впливали на всі етапи розвитку книжкової культури – від створення мережі бібліотек і регуляції друкарської діяльності до обліку та поширення друкованої продукції серед населення. У результаті правова система міжвоєнної Польщі стала визначальним чинником формування інформаційного простору регіону та взаємин між державою й національними громадами, що використовували пресу й книговидання як важливі інструменти культурного самовираження.

2.2. Цензурна політика та механізми контролю над друк

Цензурна політика у Волинському воєводстві в 1921–1939 рр. формувалася під впливом багаторівневої та нерівномірної правової системи, успадкованої від трьох імперій, і водночас визначалася політичними інтересами Другої Речі Посполитої, які особливо виразно проявлялися в багатонаціональних східних регіонах. На момент відновлення незалежності Польща успадкувала австрійську, німецьку та російську моделі правового регулювання преси, що створювало суттєві труднощі в уніфікації законодавства. На територіях колишнього Російського поділу, до яких належала Волинь, на початку 1920-х років фактично не існувало чинного пресового закону, а діяльність видань відбувалася в умовах «правового вакууму», що викликало занепокоєння державної влади⁶⁰. Саме тому в 1919–1921 рр. було ухвалено низку тимчасових розпоряджень, які запроваджували адміністративний нагляд, можливість призупинення видання та санкції за

⁶⁰ Masłowiec M. Freedom of the Press? Poland in the 19th and 20th Centuries. *Revista Română de Istoria Dreptului*. 2022. № 1. S. 135–136.

«зловживання свободою друку»⁶¹. Ці механізми стали основою для подальшого контролю над регіональними медіа, зокрема на Волині, де активно розвивалися українські та єврейські часописи.

Попри те що Конституція 1921 р. декларувала свободу друку та забороняла цензуру, реальні механізми регулювання преси від самого початку визначалися не нормами Основного закону, а політичною практикою. У Волинському воєводстві місцева адміністрація — староства, поліція, воєводська канцелярія — активно застосовувала конституційне право тимчасово обмежувати свободу слова в разі «загрози державній безпеці»⁶². Це положення, яке за первинним задумом мало бути винятковим, перетворилося на регулярний інструмент контролю.

Особливо уразливим сегментом для цензури стали україномовні видання. Держава розглядала українську пресу не лише як інструмент культурного самовираження, а насамперед як потенційний осередок національного руху. У міжвоєнний період українське слово на сторінках газет і книжок асоціювалося з традиціями визвольної боротьби 1917–1921 рр., з діяльністю колишніх діячів УНР, з ідеями автономії та незалежності, а також із мережами культурно-освітніх організацій, передусім «Просвіти». Українське книговидання у міжвоєнній Польщі, незалежно від регіону, сприймалося адмініструванням як частина інфраструктури національного руху, що автоматично робило його політично підозрілим у очах владних структур⁶³.

Основною мішенню для цензури ставала україномовна література історичного змісту. Видання, які позитивно трактували українські визвольні змагання, історію козацтва, постаті Симона Петлюри або діячів ЗУНР, часто підлягали конфіскації ще до потрапляння до книгарень. У багатьох випадках

⁶¹ Habielski R. Ewolucja prawa prasowego w Drugiej Rzeczypospolitej. *Studia Medioznawcze*. 2014. № 4. S. 79–92.

⁶² Masłowiec M. *Op. cit.* S. 140.

⁶³ Пірко, М. І. Українська книговидавнича справа в Галичині (1919–1939): історичні умови, проблематика, внесок у національний рух : кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. ... д-ра філософії : 032 «Історія та археологія». Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021.с. 172-193.

для такого втручання не потрібно було спеціального судового рішення, оскільки пресове право 1927 р. давало прокурору можливість вилучати будь-яке видання, «що може завдати шкоди державному порядку». Не менш вразливою була шкільна та просвітницька україномовна література: навіть підручники, брошури на педагогічні теми чи релігійні тексти могли вважатися «національно шкідливими», якщо їхній зміст підкреслював окремішність української культури чи мови. Є випадки, коли українські освітні брошури конфісковувалися лише тому, що були видані українськими організаціями або містили мовні норми, не тотожні до польських⁶⁴.

Цензурний тиск на польськомовні видання був значно слабшим. Польська преса на Волині фактично виконувала функцію інструмента державної політики, спрямованої на інтеграцію регіону в польський культурний і політичний простір. Обмеження торкалися переважно опозиційних до уряду видань – ендеківських, радикально лівих або тих, що публікували критику уряду. Загалом польські редакції практикували негласний самоконтроль, уникаючи тем, які могли б викликати конфлікт із воєводською адміністрацією. Таким чином, в межах польськомовного сегменту друку функціонувала внутрішня система саморегуляції, що робила зовнішню цензуру майже непомітною⁶⁵.

Цензура впливала і на розвиток перекладної літератури. Українські, єврейські та російські видавці змушені були уникати тем, що могли бути класифіковані як політичні або «шкідливі». Це сприяло поширенню перекладних текстів морально-дидактичного, технічного та класичного характеру й водночас обмежувало поширення літератури, що відображала сучасні суспільні ідеї чи критикувала державну політику. У файлі, присвяченому перекладній літературі, зазначено, що міжвоєнні перекладацькі проєкти часто обирали тексти «поза політикою», щоб уникнути перешкод із

⁶⁴ Пірко, М. І. Українська книговидавнича справа. С. 172-193.

⁶⁵ Masłowiec M. Op. cit. S. 140.

боку цензури⁶⁶.

Вплив цензури на видавничий процес відображений також у результатах промоційних та збутових кампаній. Українські видавці Галичини та Волині зазнавали значних економічних втрат через конфіскації, що робило ризиковим навіть випуск культурницьких брошур⁶⁷.

Поворотною точкою стала зміна політичного режиму після травневого перевороту 1926 р. Юзеф Пілсудський, повернувшись до влади, запровадив механізм президентських декретів, які мали силу закону. Декрет листопада 1926 р. вводив суворі покарання за поширення «неправдивих відомостей» та «образу влади», що сприяло обмеженню діяльності опозиційної преси⁶⁸. Як підкреслює дослідник А. Нотковський, розмитість цих категорій дозволяла застосовувати їх надзвичайно широко, а в багатонаціональних регіонах – ще й у політично вибірковий спосіб. На Волині дія цього декрету особливо позначалася на українських, єврейських та опозиційних польських часописах⁶⁹.

Декрет 1927 р.⁷⁰ унормував систему конфіскацій, запровадив обов'язкове подання примірника перед розповсюдженням та розширив перелік «пресових злочинів». Хоч формально не йшлося про запровадження попередньої цензури, механізми конфіскацій фактично виконували її роль. Дослідники преси міжвоєнної доби наголошують, що в умовах авторитаризації держави саме репресивна, після публікаційна цензура була найефективнішим інструментом впливу на пресу⁷¹.

Зміни, принесені Конституцією 1935 р., стали важливою передумовою подальшого обмеження свободи слова. На відміну від Конституції 1921 р.,

⁶⁶ Когут С. Європейська белетристика у західноукраїнських перекладах початку XX ст. : джерелознавчий аспект. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника* : зб. наук. праць. Львів, 2017. Вип. 9 (25). С. 123-124

⁶⁷ Пірко, М. І. Українська книговидавнича справа... С.90

⁶⁸ Dziennik Ustaw. 1926. nr 110. poz. 640.

⁶⁹ Notkowski A., Władyka W. Państwo–Partie–Prasa w Drugiej Rzeczypospolitej. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*. 1982. № 3–4. S. 165–173.

⁷⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1927 r.

⁷¹ Gzella G. Procesy prasowe redaktorów „Gazety Grudziądzkiej”. *Rocznik Historii Prasy Polskiej*. 2007. Nr 1. S. 33–55

новий Основний закон не містив окремої статті про пресу; свобода слова визначалася як частина ширшої групи громадянських прав, але водночас обмежувалася положенням про «загальне добро». У своїх коментарях М. Пйонтковський та Л. Яворський слушно підкреслюють, що ця формула створювала «широкі можливості для дискреційного втручання держави в інформаційну сферу». У Волинському воєводстві ця норма часто використовувалася для обґрунтування конфіскацій та зупинення українських видань, особливо тих, що приділяли увагу мовному питанню чи релігійному життю православної спільноти⁷².

Закон про пресу 1938 р. став кульмінацією політики централізації державного контролю. Хоч він і декларував відсутність попередньої цензури, проте запроваджував широкий набір інструментів адміністративного та кримінального впливу: конфіскацію накладу, тимчасове зупинення видання, значні штрафи та персональну відповідальність редакторів. Крім того, закон передбачав детальну процедуру реєстрації видань, що давало змогу державі втручатися у кадрову політику редакцій. Метою законодавства було не лише уніфікувати систему, а й підпорядкувати сферу публічної комунікації інтересам держави⁷³. На Волині цей закон остаточно закріпив механізми контролю, які давно діяли на практиці.

Реальні механізми цензури у воєводстві проявлялися передусім у конфіскаціях номерів, затримках виходу газет, викликах редакторів до поліції, «профілактичних» попередженнях та тимчасових заборонах видань. Подібні практики нерідко мали більше значення, ніж формальні правові норми, і фактично відтворювали російську імперську традицію адміністративного нагляду⁷⁴. Редактори несли персональну кримінальну відповідальність, що сприяло самоцензурі та униканню «небезпечних тем». Це особливо позначилося на українській та єврейській пресі, яка змушена була звужувати

⁷² Todos K. Polskie prawo prasowe 1919–1939. *Z Dziejów Prawa*. 2017. T. 10. S. 105–140.

⁷³ Habielski R. Ewolucja prawa prasowego w Drugiej Rzeczypospolitej. *Studia Medioznawcze*. 2014. № 4. S. 79–92.

⁷⁴ Dziadzio A. Cenzura prasy w Austrii 1862–1914. Kraków : Księgarnia Akademicka. S. 120

тематику до культурних і освітніх матеріалів, оминаючи політичні чи історичні сюжети, що могли бути інтерпретовані як загроза державній політиці.

Таким чином, цензура у Волинському воєводстві в міжвоєнний період була складним та багаторівневим явищем, що поєднувало імперську адміністративну спадщину, новітні правові інструменти та політичні інтереси держави. Попри конституційні гарантії свободи слова, реальна політика була спрямована на обмеження українських, єврейських і опозиційних польських видань, що істотно вплинуло на розвиток культурного та суспільно-політичного простору регіону напередодні Другої світової війни.

Висновки до розділу

Розвиток видавничої справи у Волинському воєводстві міжвоєнного періоду формувався під впливом сукупності чинників, серед яких визначальними були нормативно-правове регулювання, цензурна політика та внутрішня культурна динаміка багатонаціонального регіону. Польське законодавство, з одного боку, забезпечило інституційну основу для функціонування друкарень, бібліотек і редакцій, уніфікувало правила роботи й сприяло модернізації інфраструктури. З іншого боку, саме правові механізми стали інструментом адміністративного тиску, що значно звужував можливості українських, єврейських та інших непольських ініціатив, позбавляючи їх рівних умов у видавничому полі.

Цензурна система, яка формально не повинна була існувати згідно з положеннями Конституції 1921 р., на практиці перетворилася на один із найважливіших засобів контролю над інформаційним простором. Вона визначала не лише тематику та зміст видань, а й саму можливість їх появи. Особливо гостро її дія відчувалася у середовищі української та єврейської преси, яка нерідко ставала об'єктом конфіскацій, обмежень і адміністративних покарань. Наслідки такого контролю виходили далеко за межі видавничої сфери — вони впливали на культурний розвиток спільнот, на формування

їхнього політичного світогляду та на доступ до знань і інформації.

У підсумку видавнича справа Волині 1921–1939 рр. постає як багатовимірне явище, у якому перепліталися модернізаційні імпульси, політичні конфлікти, культурні амбіції різних спільнот та обмеження, накладені державою. Це був простір постійного перегляду меж дозволеного, пошуку компромісів і боротьби за право на власне слово. Без урахування цих взаємопов'язаних процесів неможливо повноцінно зрозуміти культурно-інформаційний розвиток Волині у міжвоєнну добу, а також ті довготривалі наслідки, які цей період залишив у регіональній пам'яті та видавничій традиції.

РОЗДІЛ 3. ПРЕСА В ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ

Після входження Волині до складу II Речі Посполитої у 1921 році місцеве суспільство опинилося в умовах багатонаціонального та багатоконфесійного середовища, де співіснували українці, поляки, євреї, чехи та інші спільноти. У цьому контексті преса стала одним із найважливіших інструментів культурної комунікації, ідентифікації та політичного висловлювання.

Періодика виконувала не лише інформаційну функцію, а й була засобом збереження мови, традицій, релігійних практик, формування національної свідомості та мобілізації громади. Вона слугувала простором суспільної дискусії, де відображалися конфесійні суперечності, політичні програми, культурні ініціативи та соціальні потреби населення. Водночас пресовий простір Волині залежав від державної політики II Речі Посполитої, яка поєднувала елементи модернізації з контролем над діяльністю непольських національних груп, що відбивалося на свободі слова, умовах друку та фінансових можливостях редакцій.

Дослідження преси Волинського воєводства 1921–1939 років дозволяє не лише реконструювати динаміку видавничої діяльності регіону, але й зрозуміти ширші процеси міжвоєнного часу: національну політику Польської держави, особливості міжетнічних відносин, роль релігійних інституцій, а також механізми конструювання культурної пам'яті на прикордонних територіях. Саме преса виступає унікальним джерелом для аналізу соціальних настроїв, ідейних дискусій, культурного життя та внутрішньої еволюції кожної національної спільноти Волині.

У міжвоєнний період XX ст. на Волині поступово зростала кількість періодичних видань. Протягом 1921–1939 рр. у воєводстві виходило близько 300 назв газет і журналів українською, польською, єврейською, чеською, німецькою та іншими мовами. Найактивніші видавничі центри діяли в найбільших осередках краю – Луцьку, Рівному, Ковелі, Володимирі, Дубні,

Кременці, Костополі, Здолбунові та інших містах⁷⁵.

Таким чином, вивчення періодичних видань Волинського воєводства в міжвоєнний період дає можливість простежити, як багатонаціональний регіон творив свій інформаційний простір, реагував на політичні виклики епохи та зберігав власні культурні традиції. Це робить пресу одним із ключових джерел для розуміння історичного розвитку Волині в першій половині XX століття.

3.1 Українська преса.

Українська преса займала особливо важливу роль у формуванні суспільної свідомості волинян, збереженні національної культури та мови. Бібліотеки разом із хатами-читальнями вона стала одним із ключових чинників поширення українського друкованого слова у 1920–1930-х рр.⁷⁶ Преса стала одним із найважливіших інструментів культурного, громадського та політичного життя українців Волині. В умовах системного обмеження української освіти, діяльності громадських організацій, утисків православної церкви та цілеспрямованої політики полонізації, саме періодика виконувала функцію майже єдиного простору для підтримки національної ідентичності, плекання мови, збереження історичної пам'яті та формування суспільної думки. Українські часописи різної ідейної спрямованості створювали інтелектуальне середовище, яке забезпечувало не лише інформаційну взаємодію, а й сприяло самоорганізації громад, розвитку культури та зміцненню політичної активності. У цьому контексті українська преса Волині постає як важливий і комплексний феномен, що об'єднував літературні, релігійні, просвітницькі, політичні, кооперативні й селянські видання, кожне з яких мало свою нішу і вплив на місцеве населення.

Українські періодичні видання відігравали ключову роль у формуванні суспільної свідомості волинян, адже саме через пресу зберігалися мова, культура, етнографічна традиція, а також підтримувалася ідея національної

⁷⁵ Понедельник Л. Зазнач праця. С. 88

⁷⁶ Там само

єдності. Часописи літературного, освітнього, релігійного та громадсько-політичного характеру на своїх шпальтах друкували матеріали з історії краю, художні твори, мемуаристику, етнографічні замітки, події місцевого життя та огляди культурної діяльності. Видання «Українська нива», «Шлях», «Громада», «Українська громада», «Дзвін», «Волинське слово», «Культурне життя», «Сонечко» орієнтувалися передусім на виховання молоді та активізацію культурно-просвітницької праці⁷⁷.

З огляду на їхній змістово-тематичний та ідейний характер, пресу Волині умовно поділяють на церковну, проукраїнську, прорадянську, ліберальну, селянську, кооперативну, освітню, дитячу, науково-мистецьку та видання національних меншин (польські, єврейські, німецькі, чеські)⁷⁸.

Національно-патріотичне крило української журналістики стало важливим виразником суспільних настроїв населення Волині міжвоєнного періоду ХХ століття. Від середини 1920-х років у боротьбі за вплив на місцеве населення активно заявляє про себе новостворена легальна українська партія Західної України – Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). Серед усіх західноукраїнських політичних угруповань саме УНДО вирізнялося найбільшою активністю у видавничій сфері, продукуючи значну кількість газет і журналів. Його діяльність підтримувала й однойменна організація, що виникла на теренах Волині та була найвпливовішою партією Галичини, забезпечуючи регулярний випуск різноманітної періодики. У 1926–1929 роках на території Волинського воєводства УНДО видавало тижневики «Громада» та «Українська громада».⁷⁹

На сторінках цих видань активісти формували громадську позицію щодо комуністичної ідеології та порушення прав і свобод українського населення в польській державі, аналізували зміни у психології українців в умовах московського й польського панування, застерігали від небезпеки нівелювання

⁷⁷ Понедельник Л. Зазнач праця. С. 88-89

⁷⁸ Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. Структура. Львів, 2002.

⁷⁹ Понедельник Л. Видавнича справа політичних партій та громадських організацій міжвоєнної Волині. Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2012. Вип. 8. С. 46

українських національних рис. Значну увагу приділяли питанням закриття українських церков, заміни українських шкіл утравквістичними, вилученню церковних земель, колонізаційній політиці осадництва, скороченню мережі українських кооперативів у селах. Особливістю цих часописів була відвертість їхніх творців, які відкрито закликали до згуртування всіх українських партій задля спільної боротьби за національне визволення, використовуючи для цього широкий спектр журналістських прийомів – від хронік і аналітичних статей до цитат відомих діячів, що підкреслювали важливість національної гідності, людської честі й боротьби за народну волю. У публікаціях широко популяризували творчість Бориса Грінченка, Тараса Шевченка та Івана Франка, вбачаючи в ній моральну й інтелектуальну опору для піднесення національної свідомості⁸⁰.

У наступні роки волинська організація УНДО продовжила видавничу діяльність, започаткувавши часописи «Нова доба» (1936 р.) та «Волинська неділя» (1929–1939 рр.). Активним співробітником «Громади» та «Української громади» був голова луцької повітової «Просвіти» Іван Власовський. У 1921 році він сприяв відкриттю в Луцьку української книгарні «Нива», яка забезпечувала літературою бібліотеки читалень «Просвіти», українські початкові школи та Луцьку українську гімназію. У 1922 році товариство «Просвіта» почало випускати часопис «Волинські літописи», однак жоден його примірник до нашого часу не зберігся⁸¹.

Інше українське видавництво, що діяло в Рівному, у 1923–1927 роках випускало газету «Дзвін», яка слугувала органом Української народної партії, яку очолював Володимир Оскілко. Видання позиціонувало себе як «єдиний український селянський часопис» та «трибун українського народу в Польщі». Хоча головним його ідейним спрямуванням була антибільшовицька боротьба, редакція не уникала критики польської влади й активно порушувала питання українізації православної церкви. Газета мала наклад близько двох тисяч

⁸⁰ Понедельник Л. Видавнича справа політичних партій... С. 46.

⁸¹ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 90

примірників та орієнтовно 500 передплатників, а також активно співпрацювала з рекламодавцями, презентуючи себе як найвигідніший інформаційний майданчик для місцевих купців і промисловців⁸².

Попри напружену політичну ситуацію та посилений контроль влади, на території Волині продовжувала функціонувати українська періодика, зорієнтована на радянську ідеологію та комуністичні погляди. У низці луцьких видань – таких як «Наш стяг» (1924), «Поступ» (1929–1930), «Червона Волинь» (1934–1935), а також у рівненській газеті «Борітеся» (1928) активно поширювалися заклики до возз'єднання з УСРР та подавалася гостра критика політичного курсу польської держави міжвоєнного періоду. Ці газети зазвичай існували недовго, відзначалися скромним форматом і слабкою поліграфічною якістю, а їхні наклади нерідко вилучалися поліцією через виразно комуністичний зміст⁸³.

Поряд із цим діяли й видання поміркованішого ідеологічного спрямування. До них належали тижневик «Народний вісник» (Луцьк, 1927), газета «Волинська неділя» (Львів–Луцьк, 1927–1933) та двотижневик «На варті» (Володимир-Волинський, 1925–1926). Лояльність до польської державної політики демонстрували такі видання, як «Волинське слово», друкований орган Волинського українського об'єднання (Луцьк, 1937–1939), а також релігійно-громадський журнал «Шлях» (Луцьк, 1937–1938)⁸⁴.

Навіть в умовах тиску українська преса Волині відігравала помітну культурну роль, підтримуючи розвиток літератури й освіти. Особливе місце займав журнал «Наш світ», який спершу виходив у Варшаві (1924), а згодом у Луцьку (1935–1936). Його метою було «служити культурним потребам українського народу, починаючи з церковного життя й кінчаючи життям економічним». Видання стало вагомою платформою для української літератури, публікуючи твори відомих і молодих письменників – В.

⁸² Кравченко С. Періодичні видання Польщі 20–30-х років XX століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог. Луцьк, 2009. С. 156.

⁸³ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 90

⁸⁴ Там само. С. 91

Островського, У. Самчука, Є. Маланюка, Г. Журби, П. Карманського. Журнал також знайомив читачів із постатями національної літератури, зокрема А. Чайковським і Лесею Українкою, та інформував про перебіг літературного процесу⁸⁵.

У ранній період існування «Наш світ» не уникав гострих політичних тем. На його сторінках з'явився, зокрема, «Відкритий лист до польських письменників», у якому йшлося про «несправедливість» і «легалізоване винародовлення» українців, апелюючи до «совісти народньої». Проте ці акценти були недовгими: від середини 1930-х, після посилення цензури, журнал набув суто регіонального характеру, а публіцистичні виступи зникли. Це демонструє прямий вплив адміністративного тиску, який змушував українську пресу відступати від політичної боротьби до безпечнішої культурно-просвітньої тематики⁸⁶.

У 1925 році «Наш світ» виходив як двотижневик (із січня по березень), і за цей час вийшло п'ять номерів. Переважну частину публікацій становили художні тексти та огляди культурного життя, тоді як кількість суспільно-політичних статей суттєво зменшилася. З 1926 року часопис був об'єднаний із «Духовною бесідою» і виходив під назвою «Наша бесіда» як ілюстрований двотижневик літератури, науки й суспільного життя⁸⁷.

Після кількарічної перерви видання журналу було відновлено у 1935 році під первісною назвою «Наш світ», уже в Луцьку, як ілюстрований журнал літератури, мистецтва та науки. Він виходив щомісяця з липня 1935 до червня 1936 у видавництві В. Островського й зберіг загально-літературне спрямування, водночас збільшивши частку художніх творів⁸⁸.

Надзвичайно актуальним для волинських видань залишалося питання міжнаціональних взаємин. На відміну від центральної преси, регіональна волинська періодика демонструвала інший рівень осмислення цієї

⁸⁵ Кравченко С. Зазнач праця. С. 149-150.

⁸⁶ Там само. С. 151

⁸⁷ Там само. С. 152

⁸⁸ Кравченко С. Зазнач праця. С. 152.

проблематики, сформований пересічним, «середнім» світоглядом її авторів і читачів, який відбивав локальний досвід та специфіку життя багатонаціонального краю⁸⁹.

Серед українських періодичних видань Волині до політично нейтральних можна зарахувати місячник «Рідний колос», що виходив у 1933–1939 рр. і зосереджувався переважно на господарській проблематиці. Провідними мотивами публікацій були ідеї економічного розвитку українського села, утвердження раціональної культури господарювання та формування «здорового націоналізму», до якого, на думку авторів, українське суспільство ще не було достатньо підготовлене. Близьку позицію займала редакція місячника «Культурне життя», однак у його концепції домінувала інша мета – піднесення загального культурного рівня українського громадянства. Часопис був органом Товариства «Українська школа» в Рівному, що прагнуло «організувати народ у культурну, свідому свого призначення націю». Редакція також підкреслювала, що польська держава протягом двадцяти років здійснила значні зусилля для подолання російських занедбань на Волині⁹⁰.

До продержавних українських видань регіону належав тижневик «Народний вісник» (Луцьк, 1927–1928), матеріали якого охоплювали широкий спектр суспільного життя. Значну увагу газета приділяла постаті Ю. Пілсудського, регулярно публікуючи матеріали про нього, а також інтерв'ю з президентом І. Мосціцьким. Позицію співжиття та міжнаціонального порозуміння, що становила основу політики Г. Юзевського, підтримували релігійно-громадський часопис «Шлях» (Луцьк, 1937–1939), орган Товариства ім. митрополита Петра Могили, який закликав до «апостольської праці в наші дні», та громадсько-політичне видання «Волинське слово» (Луцьк, 1937–1939), що виходило під егідою Волинського Українського Об'єднання і

⁸⁹ Кравченко С. Зазнач праця. С. 152.

⁹⁰ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 90

виступало представником української політичної незалежної думки⁹¹.

До ліберального сегмента української преси Волині належали такі видання, як «Наше життя» (1920–1924), «Народна Рада» (1922), «Українське життя» (1922), «Вільна думка» (1925–1926), «Українська нива» (1925–1936), «Волинське слово» (1937–1939) та інші⁹².

Особливе місце серед них посідала «Українська нива», яку видавали Е. Делпіс, П. Певний та В. Арцапка. Редакція вбачала своїм головним завданням популяризацію ідей боротьби за українську мову, освіту та церкву. Формально позапартійний характер видання поєднувався з чіткою ідейною спрямованістю: змістовне наповнення його постійних рубрик – «Українське життя», «Літературне життя», «Життя Волині та Полісся», «Останні вісті», «Господарське життя» — а також статті, рецензії та фейлетони на культурно-мистецьку тематику дозволяли сучасникам визначати часопис як «типове антибільшовицьке видання із пропольським ухилом, посиленням конкретними соціально-політичними обставинами»⁹³.

У середині 1930-х рр., коли українське питання в Польщі загострилося, редакція «Української ниви» активізувала свою діяльність. Проте польська влада заборонила її видання з 1 січня 1937 р. і звернулася до Польського союзу видавців щоденників і часописів з ініціативою створити нове видання – «Волинське слово». Невдовзі перший номер цього громадсько-політичного часопису, який видавало Волинське українське об'єднання, побачив світ. Рубрики «З польського громадського життя», «Огляд подій за минулий тиждень», «Господарча хроніка», «З Волинського життя» мали продемонструвати політичний «нейтралітет» та «селянський» характер видання. Його пропольську спрямованість підтверджує і той факт, що жоден із номерів не піддавався конфіскації⁹⁴.

З огляду на історичні умови, в яких перебувало українське населення

⁹¹ Кравченко С. Зазнач праця. С. 155.

⁹² Там само. С. 155.

⁹³ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя. С. 90

⁹⁴ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 91-92

міжвоєнної Волині, важливою заслугою цієї групи ліберальних видань була їхня послідовна україномовність, що сприяло збереженню та розвитку української культурної ідентичності в регіоні.

Іншу, чи не найбільш численну, групу волинських періодичних видань 1921–1939 рр. становили селянські часописи. Їхня поява і активний розвиток були зумовлені соціальною структурою українського населення Волинського воєводства, більшість якого складали саме селяни, а також нагальністю земельного питання й інших соціальних проблем регіону. Попри нібито вузьку тематику, ці видання регулярно публікували матеріали загальнополітичного характеру, тексти антипольського й антибільшовицького спрямування, а також культурно-мистецькі, релігійні та публіцистичні дописи. Через адміністративний тиск влади селянські часописи нерідко змінювали назви, що дозволяло їм продовжувати виходити попри заборони та цензурні обмеження. Показовим прикладом є часопис «Наш голос» (1920–1922), який видавав і редагував у Луцьку Д. Шульга: протягом короткого періоду він встиг вийти під кількома назвами – «Наш голос», «Народній український тижневик волинської землі», «Волинський народний тижневик», «Волинський сільськогосподарський тижневик», «Волинський селянський тижневик»⁹⁵.

Серед популярних селянських видань значне місце посідали культурно-просвітницькі та соціально-економічні часописи. Завдяки цим виданням селяни отримували практичні поради з усіх галузей сільського господарства, знайомилися з принципами кооперації й переймали досвід західноєвропейських господарств.

Волинська інтелігенція намагалася задовольнити зростаючий попит сільського населення на доступні газети й журнали, роблячи їх поширення масовим. У цьому важливу роль відігравали громадські організації «Просвіта», «Сільський господар», Воєводське товариство організацій і рільничих гуртків у Луцьку, а також політичне угруповання Українське

⁹⁵ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 92

соціалістичне об'єднання «Селянський Союз» та інші. Найактивнішою була організація «Сільський господар», яка систематично дбала про видання українських книжок і періодики⁹⁶.

З метою зміцнення зв'язків селян із кооперативними структурами, поширення прогресивних методів господарювання та подолання економічної кризи у Луцьку в 1933 р. почав виходити місячник «Нова скиба» під редакцією В. Островського. Це видання стало важливим інструментом модернізації сільського господарства Волині та підвищення економічної обізнаності селянства⁹⁷.

Продовженням цієї традиції стали видання «Нова доба» (1936 р.) та «Волинська неділя» (1929–1939), що орієнтувалися на широку аудиторію та поглиблювали суспільно-політичну тематику⁹⁸.

За підтримки громадських і політичних інституцій на Волині виходили так звані «газети-одноденки» – «Селянська правда», «Селяни», «Селянська доля», «Волинське життя», «Селянин», які поширювалися безкоштовно. Ці видання інформували про події у світі й краї, про церковні справи та щоденне життя селян, а також активно використовувалися для виборчої агітації. Серед їхніх видавців і дописувачів були відомі журналісти й літератори – В. Островський, С. Маківка, П. Кравчук, О. Дробан та інші, діяльність яких постійно перебувала під пильним наглядом польської влади⁹⁹.

Селянська преса була тісно пов'язана з кооперативними виданнями, адже обидві групи відображали інтереси населення, що переважно працювало в аграрному секторі, а кооперативний рух ґрунтувався на виробництві та збуті сільськогосподарської продукції. У 1923–1924 рр. у Львові та Луцьку виходив часопис «Новий час» під редакцією І. Тиктора. У ньому та споріднених виданнях – «Наша праця», «Спільна праця» – публікували хроніку господарського життя, висвітлювали розвиток української кооперації та її

⁹⁶ Кравченко С. Зазнач праця. С. 149.

⁹⁷ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 92

⁹⁸ Кравченко С. Зазнач праця. С. 150..

⁹⁹ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 99.

економічні здобутки¹⁰⁰.

Важливу роль у захисті національних інтересів відігравала православна церква, яка послідовно обстоювала права українців на свободу віросповідання. Особливе пожвавлення церковного руху спостерігалось після визнання автокефалії Православної церкви в Польщі Томосом Вселенського патріархату від 13 листопада 1924 р. Саме відтоді на Волині активізувалося відновлення соборних національно-релігійних традицій. У червні 1927 р. у Луцьку відбувся український церковний з'їзд за участю делегатів із Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя, на якому була ухвалена резолюція про «розмосковлення» та українізацію православної церкви¹⁰¹.

Важливим виданням церковного спрямування став двотижневик «Православна Волинь», який із 1922 р. у Кременці випускав професор В. Біднов. Часопис висвітлював питання історії церкви, містив офіційні матеріали, бібліографічні огляди, постанови Волинського єпархіального зібрання, списки вакантних парафій та інші матеріали, необхідні для духовенства. Значне місце відводилося дискусіям щодо українізації богослужіння, що викликало спротив у частини церковних кіл та стало предметом гострої полеміки в регіональній релігійній пресі. Це спричинило опір з боку польської влади, яка врешті-решт припинила діяльність часопису, а самого В. Біднова вислала за межі повіту¹⁰².

Володимирські видавці випускали часописи «На варті» (1925–1926) та «Рідна церква» (1927), які редагували А. Річинський і М. Калинчук. Обидва видання мали спільну мету й подібне змістове наповнення: вони публікували документи з історії автокефального православного руху на Волині, матеріали щодо плебісцитів про вибір богослужбової мови, а також інформацію про церковні з'їзди в Луцьку, Кременці, Рівному та Володимирі¹⁰³.

До релігійних періодичних видань Волині належали також церковний

¹⁰⁰ Кравченко С. Зазнач праця. С. 300.

¹⁰¹ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 94

¹⁰² Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 95

¹⁰³ Там само. С. 95-96

народно-ілюстрований часопис «Духовний сіяч» (Кременець, 1927–1929), громадський церковний журнал «Наше братство» (Володимир, 1929) під редакцією А. Річинського та рівненська одноднівка «Волинські дзвони» (1934) за редагування О. Палієнка. Ці видання вирізнялися гострою церковно-полемічною спрямованістю та активним обговоренням релігійних проблем¹⁰⁴.

Одним із найпомітніших релігійних часописів був журнал «Церква і нарід», який виходив у 1935–1938 роках у видавництві Волинської консисторії під редакцією В. Квасницького. На його сторінках систематично висвітлювалися події церковного та релігійного життя. З нагоди 950-річчя Хрещення Русі видавництво опублікувало працю прот. М. Тучемського «Життя і діяльність Святого Рівноапостольного Князя Володимира та охрещення при ньому Русі-України (988–1938)» з численними ілюстраціями. Текст підкреслював цивілізаційне значення Хрещення, яке, за словами автора, «вивело народ з темряви поганства та відродило його духовні й національні сили». Обсяг журналу коливався від 32 до 66 сторінок, постійно зростав рівень поліграфічного оформлення, а сучасники визначали його як одне з найавторитетніших українських релігійних видань 1920–1930-х років¹⁰⁵.

Усі православні часописи Волині приділяли значну увагу питанням збереження православного обряду та боротьбі за українську автокефалію. Центральними темами були українізація богослужіння, стан парафіяльного життя та критика байдужості вірян.

Серед релігійних видань варто окремо згадати греко-католицький часопис «Друг», який був органом Духовної папської семінарії Східної Польщі та виходив у Дубні в 1934–1939 роках. Його редакторами були священики Я. Герматюк, Е. Мельничук, Й. Вавриняк та Е. Пшибульські. Видання дотримувалося «нейтрально-лояльних» позицій, популяризувало греко-католицизм, хоча інколи публікувало матеріали, спрямовані проти

¹⁰⁴ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 97

¹⁰⁵ Там само. С. 97

православного руху¹⁰⁶.

Окрему групу становили так звані «сектантські» видання. У Луцьку з 1935 року С. Бохонюк видавав євангельський альманах «Нова правдива дорога життя». У Кременці під редакцією Д. Гарасевича виходив євангельсько-християнський місячник «Будівничий Церкви Божої» (1935–1936), а також журнали п'ятидесятників «Євангельський голос» (1936, 1938–1939) і «Євангельське слово» (1937). Ці часописи активно сприяли поширенню євангельського руху на Волині¹⁰⁷.

Загалом волинське духовенство через періодичні видання прагнуло впливати на свідомість вірян, популяризувати ідею української національної соборної церкви та підтримувати розвиток культурних і мистецьких осередків. Пік цієї діяльності припав на другу половину 1930-х років, коли зріс інтелектуальний рівень духовної еліти регіону.

Активну видавничу діяльність провадив Ревізійний союз українських кооперативів (РСУК) – центральна кооперативна установа українців на західноукраїнських землях. Починаючи з 1928 р., РСУК видавав часопис «Кооперативна республіка», з 1929 р. – «Господарсько-кооперативний часопис», а від 1934 р. налагодив випуск журналів «Кооперативна родина», «Кооперативне молочарство» та інших. Паралельно Союз публікував низку фахових підручників, зокрема «Кооперативний буквар» – першу україномовну навчальну книжку з кооперативної освіти. Щороку завдяки діяльності РСУК виходило близько десяти науково-популярних видань накладом 3–5 тис. примірників. Серед дванадцяти видавничих кооперативів, що працювали під протекторатом РСУК, особливо вирізнялися «Червона калина» (видавець «Літопису Червоної Калини»), «Рідна школа» та «Хортиця», де друкували журнал «Дніпро», мемуарну літературу й твори українських класиків¹⁰⁸.

Польська влада прагнула посилити контроль над українською пресою,

¹⁰⁶ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 97.

¹⁰⁷ Там само. С. 97-98

¹⁰⁸ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). С. 98

вдаючись до конфіскацій, примусових закриттів, судових переслідувань редакторів. Адміністративний тиск невпинно зростав: поштові відправлення з українськими часописами повертали відправникам, передплатників притягували до суду, авторів звільняли з державної служби. Попри це українські видавничі інституції продовжували свою роботу¹⁰⁹.

Порівняно з громадсько-політичною та економічною пресою, культурно-мистецькі видання міжвоєнної Волині були менш численними. До цієї групи належали журнали «Досвітня зоря», «Культурне життя», «Наш світ», «Промінь» та інші, що переважно виходили як органи «Просвіти», гімназій або політичних організацій. Так, часопис «Досвітня зоря» з 1927 р. став «Органом Партії Українського Народного Єднання», що мало підкреслювати єдність культурних і державницьких завдань¹¹⁰.

У травні 1923 р. в Кременці було надруковано згадуваний «альманах літератури і громадського життя» «Віра», який містив статті про становище української інтелігенції, козацьку добу, події громадянської війни та добірку поезій. Однак напередодні його виходу поліція конфіскувала вже надруковані примірники та знищила весь набір, що фактично унеможливило поширення видання¹¹¹.

Особливу групу волинської періодики 1921–1939 рр. становили дитячі та шкільні видання. Через обмежені фінансові можливості багато з них існували у рукописній формі, як-от «Перші кроки» – журнал учнівського гуртка Кременецької української школи чи часопис місцевої молоді «Проліски». У 1936 р. завдяки зусиллям товариства «Українська школа» в Рівному вийшов друком український двотижневик для дітей «Сонечко». Це фактично єдиний дитячий україномовний часопис Волині міжвоєнного періоду, який можна вважати одним із найкращих зразків української дитячої журналістики того часу¹¹².

¹⁰⁹ Кравченко С. Зазнач праця. С. 300.

¹¹⁰ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 98-99.

¹¹¹ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 99.

¹¹² Кравченко С. Зазнач праця. С. 148

Основним завданням «Сонечка» було виховання любові до України та формування в дітей типових українських моральних рис – поваги до батьків і старших, працьовитості, взаємопідтримки та охайності. На його сторінках публікувалися матеріали з історії краю, портрети гетьманів, малюнки й світлини, а також нариси-подорожі Кременцем, Острогом, Дубном, Корцем та іншими містами. Тематичне розмаїття доповнювали сценарії дитячих вистав, присвячених борцям за волю України, патріотичні вірші та пісні. Історичні завдання, ребуси та календарі заохочували юних читачів до вивчення минувшини¹¹³.

Усі ці публікації свідчили про прагнення редакторів виховати освічену й свідому особистість, здатну в майбутньому принести користь українському народові. У цьому контексті товариство «Українська школа» планувало видати науковий збірник «Волинь у минулому і сучасному», однак через фінансові труднощі й початок Другої світової війни реалізувати цей задум не вдалося¹¹⁴.

Польська адміністрація, своєю чергою, активно підтримувала провладні видання. Показовим є приклад місячника «Життя Крем'янецьке», який видавала Кременецька друкарня. Часопис інформував про події місцевого значення, а серед його дописувачів були викладачі Кременецького ліцею, зокрема Ф. Мончак та З. Опольський. Попри це, видання не мало цілісного змістового наповнення і не користувалося популярністю серед населення, однак його все ж передплачували завдяки низькій ціні, що забезпечувалася державними субсидіями¹¹⁵.

Українська преса Волині міжвоєнного періоду була не лише інформаційним інструментом, а й основою культурного та національного життя краю. Попри політичний тиск, цензурні обмеження, заборони та матеріальні труднощі, українські видавництва зуміли створити розгалужену і

¹¹³ Кравченко С. Зазнач праця. С. 148-149.

¹¹⁴ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 100.

¹¹⁵ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 101.

тематично різноманітну мережу часописів – від політичних і ліберальних до селянських, кооперативних, релігійних і літературних.

Періодика виконувала кілька ключових функцій: зберігала українську мову та культурну традицію; інформувала населення про події в регіоні та країні; підтримувала політичну активність; сприяла формуванню освіченого селянства; розвивала літературний процес та релігійне життя; ставала платформою для обговорення проблем міжнаціональних взаємин.

Українська преса Волинського воєводства 1921–1939 рр. була важливим чинником збереження національної ідентичності та культурного розвитку українців у складних політичних умовах міжвоєнної Польщі. Попри цензурні обмеження, конфіскації та тиск з боку влади, українські громадські, релігійні, кооперативні й освітні організації змогли створити розгалужену й тематично різноманітну мережу видань. Релігійні часописи активно підтримували боротьбу за автокефалію і духовне відродження, кооперативні — сприяли господарському розвитку та самоорганізації населення, а дитячі й просвітницькі видання формували національну свідомість молодого покоління. Хоча польська адміністрація підтримувала лише провладні видання, українська періодика залишалася впливовим елементом громадського життя Волині, забезпечуючи культурний поступ і консолідацію української спільноти.

3.2 Російська преса

Для збереження власних культурних традицій, мови та звичаїв представники різних національних меншин активно розгортали видавничу діяльність. Періодика російської етнічної меншини на Волині була розвинена порівняно добре: якщо 1927 року у десяти містах воєводства виходив 21 часопис, то 1939-го їх налічувалося дев'ять. Серед них функціонували як інформаційно-політичні, так і професійні видання комерційного, економічного та науково-популярного спрямування. Їхню діяльність підтримувало агентство «Russpress», а також власні видавництва, яким

сприяли благодійні та культурні організації, зокрема Російське благодійне товариство та так звані російські будинки. Центральним пресовим органом громади стала газета «Новый верный путь к жизни», що почала виходити в Луцьку з 1927 р.¹¹⁶

До оригінальних явищ російської періодики належав і журнал «Юный гимназист» – літературне видання, яке створювали учні IV класу Луцької російської гімназії, демонструючи освітні та культурні прагнення місцевої громади. Важливе місце в суспільному житті російської еміграції посідав ілюстрований неперіодичний журнал «Казачья воля» (Луцьк, 1936) наклад якого складав 2000 примірників. Це був орган козацької еміграції на Волині, що становила частину ширшої мережі козацьких товариств у Польщі, Румунії, Югославії, Франції та інших країнах. Видання мало відверто антирадянський характер, а його провідною ідеєю була боротьба з більшовизмом та утвердження ідеалів вільного, незалежного козацтва¹¹⁷.

У матеріалах журналу популяризувалася концепція створення суверенної держави «Козаки на територіях Дону, Кубані та Терека». Зокрема, у статті С. Рябцева «Страдальцы за идею «Вольного Казачества» окреслено основні етапи боротьби козаків проти Москви – від повстання Степана Разіна до подій XX століття. Автор формулював три головні принципи майбутнього козацького життя: «свобода, независимость, казачьи уклады жизни», закликаючи до об'єднання та продовження боротьби. Публікації також відображали внутрішні проблеми козацької еміграції – матеріальні труднощі, ідейні розбіжності, конфлікти та розчарування частини членів організації¹¹⁸.

Польська влада загалом толерувала цю антибільшовицьку пресу, оскільки її ідеологічна спрямованість узгоджувалася з зовнішньополітичними інтересами держави, навіть попри пропагування ідей козацького сепаратизму. Однак, на противагу антибільшовицькій, існувала також і інша заборонена

¹¹⁶ Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя... С. 100.

¹¹⁷ Кравченко С. Знач праця. С. 147.

¹¹⁸ Там само. С. 148.

преса, яка мала комуністичне спрямування¹¹⁹.

Перші спроби комуністичного впливу на Волині використовували не лише гасла, агітаційні плакати та листівки, а й нелегальну або тимчасово легальну ліву пресу. Дослідник І. Павлюк зазначає, що комуністична агітація найбільше поширювалася у віддалених волинських селах, де українська національна свідомість була слабшою. У цих умовах виник так званий «волинський комунізм» – рух, який приваблював не стільки ідеологією, скільки обіцянками кращого й легшого життя. Для КПЗУ Волинь була радше периферією, де бракувало осередків «свідомого робітничого класу», на який зазвичай спиралася комуністична пропаганда¹²⁰.

Після нейтралізації польською державною адміністрацією пропагандистської діяльності легальних відгалужень КПЗУ комуністична пропаганда використовувала переважно листівки, що поширювалися по селах. У першій половині 1930-х рр. КПЗУ не проявляла значної активності на теренах воєводства. Пожвавлення настало після 1933 р.. У середині 1930-х кілька разів, нерегулярно, Луцька організація КПЗУ видавала часопис «Червона Волинь». Перший номер вийшов у грудні 1934 р.. Натомість львівське видання «Знання» від першого ж номера на Волині було затримане поліцією при спробі розповсюдження. У 1936 р. низова організація КПЗУ в Рівненському повіті намагалася видавати часопис «Поклик», однак акцію було придушено поліцією ще на початковому етапі¹²¹.

3.3 Польська преса

Польська преса на території Волині почала формуватися ще в умовах нестабільної політичної ситуації 1918–1919 років, коли регіон перебував під владою різних військово-політичних сил. У той час друковане слово

¹¹⁹ Cieślukowa A. Prasa w województwie Wołyńskim 1918-1939. Zeszyty Prasoznawcze. Kraków. 2002. R. XLV, nr 3-4 (171-172). S. 111

¹²⁰ Павлюк І. Україномовна преса Холмщини та Підляшшя 1917–1939 рр., її завдання і найважливіші риси. Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків : зб. пр. Луцьк : Вол. обл. друк. ; Вежа, 2008. С. 487.

¹²¹ Павлюк І. «Ліва» преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1918-1939 рр). *Українська періодика: історія і сучасність*, Львів 1997, С. 74-75.

використовували як інструмент політичної боротьби та пропаганди, хоча систематичного польського видавництва ще не існувало. Власне польська періодика почала розвиватися після встановлення адміністрації Другої Речі Посполитої, що створило умови для організованої преси. Для більшості польських часописів було характерним уникання глибоких аналітичних дискусій про польсько-українські взаємини. Деякі видання обмежувалися побіжними деклараціями про потребу мирного співжиття, інші – повністю ігнорували складні національні проблеми, подаючи лише офіційний погляд адміністрації¹²².

У міжвоєнний час польська преса поступово ставала важливим елементом суспільного життя воєводства, хоча щоденні газети з'являлися рідко та існували недовго. Одним із таких видань був «*Kurier Wołyński*», створений у Луцьку в лютому 1937 р. під редакцією В. Новицького. Спочатку газета виходила як щоденник, але вже у квітні змушена була перейти на тижневий цикл через фінансові труднощі. У 1939 р. в Луцьку почала виходити чергова щоденна газета – «*Gazeta Wołyńska*», а після початку Другої світової війни у Рівному з'явилося останнє польське щоденне інформаційне видання регіону – «*Ostatnie Telegramy*»¹²³.

Відсутність стабільних щоденників негативно позначалася на професійному об'єднанні журналістів. У Волинському воєводстві не вдалося створити повноцінний журналістський синдикат, однак у 1931 р. в Луцьку був організований «*Związek Prasy Wołyńskiej*», що об'єднував місцевих редакційних працівників і кореспондентів загальнопольських видань. Державні структури розглядали пресу як важливий інструмент впливу на прикордонних територіях, тому діяльність організації перебувала під особливим патронатом об'єднання польських синдикатів. Того ж року, 2 лютого 1931 р., відбувся перший конгрес єврейських письменників і

¹²² Kolasa W. Kierunki badań nad prasą mniejszości narodowych 1918–1939. *Artykuły*. Kraków, S. 59

¹²³ Мартинюк М. Українські періодичні видання (1914–1939 рр.) Західної України, країн Центральної та Західної Європи. Матеріали до бібліографії. Львів, 1998.

журналістів на Волині й Поліссі, після якого вони також створили власне професійне об'єднання¹²⁴.

Основу польської преси Волині міжвоєнного періоду становили тижневики суспільно-політичного спрямування. Уже в 1921 р. у Луцьку було засновано «Głos Wołyński», пов'язаний із товариством «Zjednoczenie Wołyńskie». У 1922 р. його головний редактор Ян Урсин-Замараєв залишив видання, перейшовши до керівництва «Dziennikiem Wołyńskim», який через фінансові труднощі незабаром також став тижневиком. У середині 1920-х років з'явилися нові проєкти – «Życie Wołynia» (1924) та «Ziemia Wołyńska» (1928). Своє коротке, приблизно дворічне існування мав і пресовий орган волинської організації «Piast» – «Wieś Wołyńska»¹²⁵.

«Wołyński Dziennik Wojewódzki» був офіційним нормативно-правовим виданням Волинського воєводства, що виходило у Луцьку в міжвоєнний період і виконувало функції регіонального урядового бюлетеня, у якому публікувалися розпорядження воєводи, циркуляри, адміністративні та судові рішення, оголошення, кадрові зміни й інші нормативні акти, необхідні для набуття чинності локальним законодавством. Газета мала виключно офіційний характер і була призначена для органів влади та установ, відображаючи політику держави щодо Волині в сферах адміністрації, безпеки, земельних реформ, релігійних питань, контролю за культурним життям, пресою і бібліотечною справою. Видання виходило польською мовою і стало важливим джерелом для дослідження діяльності місцевої влади, правового регулювання та механізмів управління регіоном у 1920–1930-х роках¹²⁶.

Особливу роль відігравав тижневик «Przegląd Wołyński», який активно підтримував політичний курс воєводи Генрика Юзевського і з серпня 1928 р. фактично став напівофіційним друкованим органом Волинського воєводського управління. Редагував його Тадеуш Загурський. Взаємна

¹²⁴ Derenicz M. Prasa na Ziemiach Wschodnich, *Rocznik Ziem Wschodnich*. Warszawa. 1938, t. 4. S. 162.

¹²⁵ Cieślukowa A. Op. cit. S. 105

¹²⁶ Cieślukowa A. Op. cit. S. 101

конкуренція між тижневиками часто розгорталася на шпальтах газет і відображала політичні суперечності в середовищі польської громади. В аналітичних матеріалах воєводського відділу безпеки зазначалося, що до кінця 1920-х рр. у польському суспільстві Волині утвердилися два основні політичні напрями – демократично-прогресивний і консервативний, які відповідно асоціювалися з «Przeglądem Wołyńskim» та «Ziemią Wołyńska»¹²⁷.

Одночасно видання, як і більшість польської преси, не ставило собі за мету глибоко аналізувати міжнаціональні відносини, обмежуючись загальними деклараціями. Більш тематично спеціалізованим виданням був «Rocznik Wołyński», який виходив у Рівному впродовж 30-х років як орган Товариства польських учителів за редакцією Я. Гофмана, що зосереджувався переважно на історичних студіях, питаннях військового осадництва та ролі польської культурної місії на Волині. З-поміж актуальних питань значну увагу приділяли військовому осадництву, що мало на меті винагородження ветеранів, освоєння економічно занедбаних земель та здійснення культурної місії, спрямованої як на налагодження польсько-українських стосунків, так і на поширення польських впливів у регіоні¹²⁸.

У провінційних центрах воєводства виникали також тижневики змішаного, менш визначеного політичного спрямування, здебільшого зосереджені на місцевих подіях і персональних конфліктах у повітових структурах влади. Однак уже наприкінці 1932 р. більшість таких видань припинила існування. Одночасно були закриті «Przegląd Wołyński» у Луцьку, «Echo Wołyńskie» в Рівному, «Echo Kresowe» у Ковелі та «Głos Wołynia» в Дубні. Під впливом воєводи Юзевського ці видання були об'єднані в один новий тижневик «Wołyń», який став центральним польським суспільно-політичним часописом регіону напередодні Другої світової війни¹²⁹.

¹²⁷ Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921-1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1988. S. 143.

¹²⁸ Татаркін В. Ю. «Річник Волинський» Якуба Гофмана – важливе джерело для вивчення минулого Волинської землі : («Rocznik Wołyński» m. Równie). *Матеріали IV наук.-краєзн. конф. «Острогоз на порозі 900-річчя»*. Острог, 1993. С. 168–171.

¹²⁹ Cieślukowa A. Op. cit. S. 104.

Преса, що виходила у Волинському воєводстві, сама по собі є добрим джерелом для пізнання його історії. Провінційний характер і невеликий читацький ринок сприяли тому, що на шпальти потрапляла значна кількість локальних подій, конфліктів і сюжетів, які роблять ці видання унікальними з точки зору вивчення повсякдення та суспільних настроїв.

Польська преса міжвоєнної Волині була багат шаровою і впливовою складовою суспільно-політичного та культурного життя регіону. Вона виконувала функції від інформаційного рупора та інструмента політичної мобілізації до майданчика культурної комунікації та модернізаційної пропаганди. Попри різноспрямованість окремих видань, усю польськомовну пресу об'єднувала спільна риса – прагнення сформувати польську культурну ідентичність Волині та закріпити державну присутність на її території. Незважаючи на матеріальні труднощі, конкуренцію та політичні впливи, польські видання стали важливим чинником суспільно-політичного життя регіону у міжвоєнний період.

3.4 Чеська преса

Чеська преса Волинського воєводства була особливим явищем у медійному просторі міжвоєнної Волині. Її розвиток безпосередньо пов'язувався з масштабною чеською колонізацією краю, що розпочалася ще у XIX ст. і досягла значного розмаху в період Другої Речі Посполитої. За переписом 1921 р. на Волині проживало близько 25,2 тис. чехів, переважно в південних районах. Вони мали власні школи, кооперативи, релігійні громади, політичні структури, культурні товариства та друкарні, тому виникнення чеської періодики стало природним продовженням активного громадського життя колоністів.¹³⁰

Поряд з українськими організаціями на Волині діяли «Чехословацьке народне об'єднання» (ЧНО) та «Чеська матіца шкільна» (ЧМШ), які сприяли

¹³⁰ Шульга С. Чеська община на Волині в 20 ті – 30ті роки XX століття Луцьк. С. 128.

появі й розвитку чеських видань. Головним завданням цих часописів було підтримання культурних і економічних зв'язків усередині громади. Найважливішими серед них були журнали «Krajanske Listy» (1936–1939), «Ceske kvitko» (1938–1939), «Buditel» (1928–1929) та «Nas buditel» (1930–1934), що виходили у Луцьку.¹³¹

На території Волинського воєводства діяли численні організації – добровільна пожежна служба, «Sokol», Сільськогосподарське товариство й інші, – за підтримки яких чеська громада видавала свої друковані органи. Важливим осередком культурної співпраці стало Товариство польсько-чехословацької дружби, засноване 1917 р. в Луцьку чеською й польською інтелігенцією. Воно займалося відкриттям шкіл, організовувало кооперативні ініціативи та сприяло виданню періодики¹³².

Майже всі чеські організації Волині підтримували активні зв'язки з чеськими інституціями на батьківщині та з емігрантськими громадами в інших країнах. Особливо тісною була співпраця з об'єднанням чехословаків у Празі (1928–1938), яке виконувало роль координаційного центру та забезпечувало підтримку в питаннях освіти, вивчення мови, літератури, історії й національних традицій. Саме тому чеська преса Волині стала важливим інструментом збереження культурної ідентичності та підтримання зв'язку з історичною батьківщиною.¹³³

На одному із засідань ЧМШ було ухвалено рішення розпочати дослідницьку працю та зібрати матеріали для написання історії волинських чехів. Передбачалося, що всі зібрані відомості з березня 1938 р. публікуватимуться на сторінках газети «Krajanske Listy». Редакція закликала членів товариства надсилати документи, ілюстрації, фотографії, інформацію про діяльність громадських організацій, аматорських гуртків, оркестрів, хорів та інших осередків культурного життя. Однак роботу над створенням історії

¹³¹ Шульга С. Чеська община на Волині в 20 ті – 30ті роки XX століття Луцьк. С. 135.

¹³² Шульга С. Чехи в Західній Волині: від оселення до реєміграції. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 325.

¹³³ Там само С.325-326

чехів Волині перервали події Другої світової війни. Лише після реєміграції колоністів до Чехословаччини у 1946–1947 рр. її вдалося відновити – уже за підтримки новоствореного «Союзу волинських чехів», матеріали якого друкувалися в часописі «Verna straz».¹³⁴

Чеські колоністи активно використовували пресу як інструмент самоорганізації та комунікації. Газета регулярно публікувала звіти про діяльність чеських шкіл, оголошення про курси, виставки, сільськогосподарські ярмарки, засідання вчительських рад, а також інформацію про роботу культурних гуртків і спортивних товариств «Sokol» у Рівному, Дубно, Кременці та інших містах. На її сторінках виходили художні тексти місцевих авторів – вірші, оповідання, спогади про переселення перших колоністів на Волинь. Як зазначає Л. Сенюкова, саме через пресу «волинські чехи формували відчуття модерної національної спільноти, пов'язаної з Чехословаччиною, але водночас укоріненої у волинському середовищі».¹³⁵

Важливу культурну й просвітницьку функцію виконувало й інше видання – «Hlas Volyně», перший номер якого вийшов друком 1 травня 1926 р. під редакцією вчителя Антоніна Перного. Журнал мав служити культурним, економічним і національним потребам чехів у Польщі, передусім на Волині, уникаючи політичних акцентів та сприяючи взаємному порозумінню чехів і поляків. Початковий наклад у 500 примірників уже за чотири місяці зріс до 800. Тижневик друкували вручну на друкарському верстаті в Квасиліві українським складачем; адміністрацію очолював місцевий російський священик, а редакцію – чеський учитель. Засновниками видання були Антонін Перний, фермер і власник пивоварні Йозеф Земан та кондитерка Марія Ражова разом із чоловіком.¹³⁶

Однак від самого початку між редактором «Hlas Volyně» Антоніном Перним та низкою впливових діячів виникли суперечки. Зокрема,

¹³⁴ Шульга С. Чехи в Західній Волині: від оселення до реєміграції. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 326.

¹³⁵ Cieślíkova A. Op. cit. S. 111.

¹³⁶ Vaculík J. Dějiny Volyňských Čechů. II (1914–1945). Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 1998. S.31

непорозуміння мали місце з генеральним секретарем Чеського освітнього фонду Йозефом Альбрехтом, виконавчим директором «Чеської бесіди» у Здолбунові Рудольфом Йозефом, власником машинобудівного заводу «Квасиловський» Володимиром Сваровським та іншими представниками місцевого чеського середовища. Попри те, що «Hlas Volyně» вже виходив друком, Рудольф Йозеф у листопаді 1926 р. все ж звернувся до Чехословацької національної ради в Празі з проханням відновити видання спеціального журналу для волинських емігрантів, як це було обіцяно раніше¹³⁷.

До листопада 1926 р. наклад «Hlas Volyně» зріс до 870 примірників, однак агітація проти його поширення й передплати тривала. Тим часом навколо літературного додатка часопису поступово сформувалося коло молодих авторів. Серед поетів-початківців вирізнялися Їржі Ребл, Владислав Гіблер та Йозеф Рейзек. Новели з життя волинських чехів публікували Йозеф Мойдл, Йозеф Рейзек, Антонін Кршивський та Йозеф Фойтік. Карел Пулпитель створив кілька романів, частина яких з'явилася на сторінках «Hlas Volyně»; він також писав під псевдонімом Карел Пламінек, а його п'єси ставили у багатьох чеських селах Волині. Серед найактивніших кореспондентів видання був також Йоахім Палла¹³⁸.

Спочатку видавцем «Hlasu Volyně» планувала стати «Česká matica školská». Однак у 1925 році вона не скористалася отриманим дозволом на публікацію, тому видання газети перебрав на себе приватний кооператив, який вклав у проєкт власні кошти. Це забезпечило редакції значно більшу свободу, зокрема в питаннях формування політичної позиції, хоча спершу журнал прагнув уникати політизації. «Matica» не погодилася з таким розвитком подій і на засіданні 20 лютого 1927 року вирішила заснувати другу чеську газету на Волині¹³⁹.

Наприкінці 1927 року наклад «Hlas Volyně» досяг тисячі примірників,

¹³⁷ Vaculík J. Op. cit. S. 31

¹³⁸ Ibidem. S. 31

¹³⁹ Ibidem. S. 31-32

хоча редакція вважала, що кількість передплатників могла бути значно вищою. У тижневику підкреслювали, що більшість волинських чехів мають можливість підтримувати видання, але недостатньо усвідомлюють важливість читання власної преси. Антонін Перний визначав газету як національно-аграрну й робив висновок, що будь-яке інше чеське видання на Волині неминуче матиме соціалістичну спрямованість, що призведе до розколу громади й «класової боротьби»¹⁴⁰.

Попри це, через два роки після появи «Hlas Volyně» – 1 травня 1928 року – на Волині почав виходити другий чеський журнал «Buditel». Його підтримували Чеський освітній фонд, Волинське воєводське управління та Луцьке окружне управління, тоді як «Hlas Volyně» спирався на підтримку Рівненського окружного управління. У липні 1928 року в Луцьку відбулися установчі збори видавничого кооперативу «Buditel», де було підписано 120 акцій, затверджено статут і обрано тимчасовий комітет: головою став учитель Йозеф Влк, його заступником – Володимир Меснер, виконавчим директором – Йозеф Альбрехт. Двотижневик «Buditel» із підзаголовком «Орган чехословаків у Польщі» офіційно видавався у Варшаві, але фактично залишався приватним виданням, де 80% акцій належало приватним особам. Журнал мав підтримку єдиного чеського депутата польського сейму В. Медуни, який, навпаки, критично ставився до «Hlas Volyně». На Волині редакція «Buditel» працювала у Луцьку¹⁴¹.

У січні 1929 року в Квасиліві відбулися спільні збори видавців «Hlas Volyně» та «Buditel», скликані на прохання редакції «Buditel» і комітету Чеського освітнього фонду. Хоча на позачергових загальних зборах фонду 18 листопада 1928 року в Дубні обговорювалася можливість приєднання «Buditel» до «Hlas Volyně» як літературно-освітнього додатка, редакція «Buditel» наполягала на іншому варіанті – ліквідувати обидва журнали й заснувати нове спільне видання. «Hlas Volyně» цю пропозицію відхилив. У

¹⁴⁰ Vaculík J. Op. cit. S. 31

¹⁴¹ Ibidem. S. 32.

результаті сторони домовилися, що обидва журнали утримуватимуться від взаємної агітації та змагатимуться виключно якістю свого змісту¹⁴².

«Hlas Volyně» проявляв значно більшу увагу до політичних подій у Чехословаччині, ніж у Польщі, і симпатизував насамперед чехословацьким націонал-демократам, часто посилаючись на К. Крамаржа, А. Рашина та А. Їрасека. Редакція наголошувала, що журнал особливо цінують дрібні фермери й робітники. Водночас «Hlas Volyně» попереджав: якщо його ліквідують, нове видання, яке прийде на зміну, матиме лівий ухил. Тоді, мовляв, для розпалювання класової боротьби не знадобляться масштабні революційні заклики – достатньо буде постійно підбурювати робітників, щоб підприємці згадали часи, коли вони ще організовували бали на підтримку Національних домів¹⁴³.

Попри фінансову підтримку в розмірі 3000 чеських крон, яку двотижневик «Buditel» отримав від Міністерства закордонних справ Чехословаччини, його видання припинилося вже в середині 1929 року¹⁴⁴.

У лютому 1930 року замість нього почав виходити щомісячник «Náš buditel» із підзаголовком «Орган чехословаків, що проживають у Польщі». Спочатку він видавався варшавською «Чеською беседою», а з 1934 року мав редактора Єжи Ліпницького. Хоча «Чеська бесіда» входила до складу «České matice školské», сама «Matica» не була акціонером видавничого кооперативу, який стояв за журналом¹⁴⁵.

З 1934 року молодіжним додатком до «Hlas Volyně» став журнал «Zornice», яким керував Йозеф Фойтік із Вільгельмівки. Його ключовою ідеєю було заснування Товариства чеської молоді. Планувалося створення місцевих молодіжних гуртків, які проводили б щотижневі зустрічі з освітньою та розважальною програмою. Нове Товариство мало співпрацювати з іншими чеськими організаціями – пожежною командою, «Соколом» і Чеським

¹⁴² Ibidem. S.32

¹⁴³ Vaculík J. Op. cit. S. 31

¹⁴⁴ Ibidem. S.32.

¹⁴⁵ Ibidem. S. 32-33

освітнім фондом – і бути загальнонаціональним та позаконфесійним об'єднанням. Товариство також випускало власний бюлетень «Naše snahy» з організаційними матеріалами та інструкціями.¹⁴⁶

Фойтік був також редактором і видавцем дитячого журналу «České květko», який у 1938 році виходив як двотижневик із підзаголовком «Новини наших дітей», а в 1939 році – як щомісячник для невеликої групи передплатників. Це видання продовжувало традицію циклостильованого журналу «Roškolák», що виходив нерегулярно в 1937–1938 роках як проєкт журналістського гуртка чеської школи в Луцьку. Перший номер «Roškolák» побачив світ 20 жовтня 1937 року під редакцією Антоніна Томашека у співпраці з Я. Фойтіком¹⁴⁷.

Після смерті засновника А. Перного наприкінці 1937 року перестав виходити «Hlas Volyně», а його наклад скоротився з 3000 до 800 примірників. Уже 11 січня 1938 року з'явився перший номер нового чеського журналу «Krajanské listy». Назву видання запропонував голова чеської Матіци школьської Володимир Меснер, який також призначив редактором Йозефа Фойтіка. До редакційної групи входили Я. Малінський і Ярослав Парма, директор луцької школи Матіци. На загальних зборах Матіци в березні 1938 року дійшли висновку, що ця неполітична організація не може бути офіційним видавцем журналу, здатного висловлювати позицію щодо політичних подій, однак погодили фінансову підтримку у розмірі 1000 злотих для покриття можливого дефіциту¹⁴⁸.

Таким чином, Фойтік фактично став і видавцем. Після припинення роботи «Hlas Volyně» він успадкував його довідник та друкарню в Квасилові, яку у травні 1938 року перенесли до Луцька. Видавництво «Krajanské listy» сформували Фойтік, Житний та В. Гіблер. Навколо журналу поступово з'явилося нове покоління молодих поетів, серед яких були Йозеф Томан і

¹⁴⁶ Ibidem. S. 33

¹⁴⁷ Шульга С. Чехи в Західній Волині...С. 345.

¹⁴⁸ Там само. С.346

Володимир Ржегак. У цей час особливо виокремлювався своїм талантом Йозеф В. Рейзек – журналіст, поет і прозаїк. Навколо «Krajanské listy» склалося коло постійних авторів: учителі А. Крживка, Я. Влк, Я. Фічек, Я. Фленгр, а також молодші дописувачі, зокрема Р. Главачек. Однак видання зіткнулося з тією ж проблемою, що й попередні чеські часописи Волині, нерегулярною оплатою передплат, а також браком матеріалів з окремих осередків та асоціацій, попри зростання кількості авторів¹⁴⁹.

Єврейська преса. Єврейська преса у міжвоєнній Польщі була найбільш розвиненим і структурно стабільним сегментом видавничої діяльності національних меншин. У масштабах держави вона формувала потужний медіапростір, що налічував приблизно 1715 назв періодичних видань, які виходили мовою їдиш, івритом та польською¹⁵⁰. На її розвиток впливала низка чинників – економічна потуга громади, високий рівень грамотності та, що було особливо важливим, відносно ліберальна позиція польської адміністрації щодо єврейської публіцистики. На відміну від української преси, яка часто зазнавала переслідувань через підозру у сепаратизмі, єврейські видання зазвичай демонстрували політичний лоялізм та фокусувалися на соціальних, культурних і внутрішньополітичних питаннях діаспори. Це значною мірою послаблювало адміністративний тиск і забезпечувало більш тривалу економічну життєздатність єврейської періодики.

Висока читацька активність створювала сприятливі умови для розвитку регіональних видань, у тому числі й на Волині – регіоні з традиційно чисельним єврейським населенням у міських центрах. У Волинському воєводстві осередками активного видавничого життя стали Луцьк, Рівне, Ковель та Дубно¹⁵¹. Єврейські газети та журнали, що виходили в цих містах, відігравали важливу роль у консолідації місцевої громади та забезпечували їй

¹⁴⁹ Vaculík J. Op. cit. S. 31

¹⁵⁰ Spektor S. Żydzi wołyńscy w Polsce międzywojennici i w okresie II wojny światowej (1920-1944), *Europa nie prowincjonalna*, Warszawa-Londyn 1999, S. 573.

¹⁵¹ Fuks M. Materiały do bibliografii żydowskiej prasy prowincjonalnej wydawanej w Polsce (1918-1939). *Biuletyn Żydowskiego instytutu Historycznego*. 1981. Nr 2 (118). S. 65-87.

доступ до широкого спектра інформації – від локальних подій до загальноєвропейських процесів. У Рівному, яке було найбільшим центром єврейської преси регіону, діяли численні друкарні, зокрема вісім з них перебували у власності євреїв. Саме тут виходили такі важливі видання, як «Wolyner Leben» та «Wolyner Sztyme». Перша газета з'явилася у 1924 році під редакцією Ф. Ізраеля, тоді як «Wolyner Sztyme», що виходила з 1927 року, стала одним із найпопулярніших єврейських часописів краю. Її наклад становив близько 1000 примірників, а до редакційної роботи долучалися відомі журналісти Б. Бойм, Б. Перелмутер та Я. Зельман-Ягода. На шпальтах видання висвітлювали економічні, соціальні та культурні проблеми регіону, а частину тиражу регулярно відправляли за кордон єврейським емігрантам¹⁵².

У другій половині 1920-х – на початку 1930-х років у Рівному з'являлись і нові видання. Одним із них був журнал «Lecte Najers» («Останні Новини»), заснування якого ініціював місцевий видавець Шльома Цукер. У заяві до Рівненського староства він зазначав, що подає декларації згідно з пресовим законодавством та має намір видавати часопис, дотримуючись чинних норм. Журнал був орієнтований на забезпечення громади актуальною інформацією мовою їдиш, що відповідало загальній тенденції – домінуванню їдишу як основної мови масової єврейської преси¹⁵³.

Також перспективним виданням єврейського інформаційного простору Рівного мало стати видання «Di Jidisze Woch» («Єврейський Тиждень»). Його засновник, Шмуль Індельман, у жовтні 1934 року подав до Староства офіційну декларацію про заснування тижневика мовою їдиш. Видання мало висвітлювати політичні, економічні та культурні питання, приділяючи особливу увагу місцевому життю євреїв Волині та міжнародним подіям, включно зі справами Палестини¹⁵⁴. У додатковому оголошенні, датованому листопадом того ж року, редакція повідомляла про підготовку першого

¹⁵² Fuks M. Materiały do bibliografji żydowskiej prasy prowincjonalnej wydawanej w Polsce (1918-1939). *Biuletyn Żydowskiego instytutu Historycznego*. 1981. Nr 3 (119). S. 87.

¹⁵³ ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 699, арк 35

¹⁵⁴ ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 700, арк 45

номера, заявляючи про амбіцію стати «єдиним єврейським тижневиком Волині», залучити провідних єврейських публіцистів та виконувати просвітницьку функцію. Тираж видання становив близько 1000 примірників, з яких 250 друкувалися щотижня. «Ді Їдіше Вох» мав стати майданчиком для системної комунікації між єврейськими громадами регіону та інструментом поширення інформації про актуальні питання єврейського життя в Польщі й поза її межами¹⁵⁵.

Ковель, як другий за значенням центр єврейської преси, був місцем виходу газети «Unzer Leben» («Наше життя»), що видавалась у 1936–1939 роках і була спрямована на широку аудиторію їдишемовних читачів. У місті працювали кілька єврейських друкарень, які забезпечували технічну базу для розвитку місцевих часописів. Не менш важливу роль відігравав Кременець, де станом на початок 1930-х років виходив культурно-літературний журнал «Kremenitser Stime». Видання підтримував власник місцевої великої друкарні Вольф Цвік, а його наклад у близько 1000 примірників робив журнал значимим у регіональному масштабі. У 1932 році з'явився конкурент – тижневик «Kremenitzer Wochenblatt», який невдовзі об'єднався з «Kremenitser Stime», утворивши спільне видання «Kremenitzer Lebn». Останнє продовжувало виходити до початку Другої світової війни, посідаючи помітне місце у культурному житті місцевої громади¹⁵⁶.

У Луцьку з липня 1928 року виходила газета «Wolyner Presse», яка мала щоденний тираж 500 примірників і була єдиним єврейським часописом міста. Дубно та Володимир також мали власні, хоч і менш численні, видання, що орієнтувалися на місцевого читача та виконували роль інформаційних і комунікативних осередків¹⁵⁷.

¹⁵⁵ ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 700, арк. 46.

¹⁵⁶ Cieślukowa A. Op. cit. S. 97.

¹⁵⁷ Шваб А. Єврейські громадські об'єднання міжвоєнного Луцька. *Краєзнавство*. 2015 № 3-4. С. 69-73

3.5. Преса інших національних меншин

Караїми були найменшою етнічною групою на Волині: у Луцьку в 1937 році їх було лише 62 особи¹⁵⁸. Попри таку малу чисельність, завдяки своїй мові та релігії вони змогли зберегти власні культурні й духовні традиції. Для цієї невеликої громади преса мала майже життєво необхідне значення: вона допомагала сповільнювати асиміляцію та підтримувати відчуття належності до своєї спільноти.

У 1931 році в Луцьку вперше почало виходити періодичне видання караїмською мовою – «Karaj Awazy» («Голос караїма»). Його засновником, редактором і власником друкарні був Олександр Мардкович – один із провідних представників місцевих караїмів. Діяльність луцької караїмської громади в 1930-х роках була «гідною подиву», і важливу роль у цьому відігравав саме цей журнал¹⁵⁹.

На його сторінках висвітлювали життя громади, роботу караїмських освітніх діячів, релігійні та культурні теми. Часопис детально описував традиції та обряди караїмів, особливості їхньої мови. Один зі спеціальних номерів 1932 року повністю присвятили історії Луцька і формуванню місцевої караїмської громади; у ньому також були вміщені фотографії Луцької кенаси й замку Любарта¹⁶⁰.

У другій половині 1930-х років політична ситуація в регіоні ускладнилася, що призвело до припинення видання у 1937 році. Попри це, волинські караїми, хоча й дуже малочисельні, змогли зберегти й розвивати свої традиції завдяки мові, релігії та тісним внутрішнім зв'язкам. Караїмська преса відіграла важливу роль у цих процесах і стала одним із чинників, що підтримували їхню етнічну ідентичність та культурну тяглість.

Німецьке населення Волинського воєводства у міжвоєнний період

¹⁵⁸ Понедельник Л. А. Видавнича справа політичних партій та громадських організацій міжвоєнної Волині. С. 49

¹⁵⁹ Шабаровський В. Караїми на Волині (Штрихи до портрета загадкового народу). Луцьк : Твердиня, 2013. С. 65.

¹⁶⁰ Там само. С. 66-67.

становило одну з найменших, але культурно своєрідних національних меншин регіону. За даними загального перепису 1921 року, воно відзначалося порівняно низьким рівнем освіти: із понад двадцяти тисяч осіб німецької національності віком понад десять років лише семеро мали вищу освіту, дев'яносто дев'ять – середню, тоді як у сільській місцевості неписьменними залишалися 52,8 %. Волинські дослідники й очевидці підкреслювали слабку читацьку активність у колоніях; зокрема, Зофія Ціхоцька-Петражицька у 1933 році відзначала, що «потяг до читання в колоніях надзвичайно малий». Це визначало загальну специфіку функціонування німецькомовної преси на Волині, яка розвивалася переважно як релігійна та конфесійна, спрямована на збереження культури та ідентичності громади¹⁶¹.

Поворотним моментом в історії видань для волинських німців стало започаткування в 1927 році щотижневої газети «*Wolhynischer Bote*» («Волинський посланець»). Відомості про перші роки існування цього часопису трапляються у спогадах волинських пасторів минулого – Райнгарда Генке з Рожища та Гуго-Карла Шмідта, який у 1930-х роках служив у євангельсько-лютеранських округах Тучина та Рівного. Коли 3 квітня 1927 р. у Луцьку вийшов перший номер газети, на території Західної Волині проживало приблизно 50 тисяч німців-волинян, більша частина яких належала до євангельсько-лютеранської конфесії. Саме цей конфесійний чинник визначив ініціаторів створення видання: головними рушіями стали пастори, що очолювали лютеранські церковні округи. Серед них варто відзначити Райнгарда Генке (Рожище), Альфреда Шьоне (Володимир-Волинський) і Петера Сікору (Рівне)¹⁶².

До підготовки газетних матеріалів активно долучалися члени родин пасторів та педагоги з німецьких колоній. Місячна передплата видання становила 2 злотих 80 грошей, а один окремий примірник у книгарнях чи

¹⁶¹ Вітренко В., Удовенко А. Періодичні видання етнічних німців Західної Волині в 20-х–30-х роках ХХ століття. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Вип. 8. Рівне, 2010. С. 108

¹⁶² Там само. С. 109

кіосках коштував 80 грошей. Для передплатників у Німеччині встановлювалася ціна 60 пфенігів на місяць, а читачі в Америці сплачували за річну передплату 2 долари. Редакторське керівництво газетою здійснював луцький пастор Альфред Кляйндінст¹⁶³.

Офіс редакції працював у будівлі на вулиці Паромській, 20. Видання мало окремий банківський рахунок (№ 80078), куди охочі могли надсилати пожертви на підтримку газети. Формат «Волинського посланця» становив половину друкованого аркуша. Нумерація сторінок упродовж року була наскрізною: рік починався зі сторінок із меншими номерами й завершувався найбільшими, що дозволяло читачам легко зшивати всі номери та формувати повний річний том¹⁶⁴.

На першій шпальті у верхній частині посередині розміщували дату виходу та адресу редакції. Зліва подавався черговий номер випуску в межах року, праворуч – номер року видання. Усі написи виконувалися переважно готичним шрифтом. Одразу під службовою інформацією розташовувалася художня заставка – орнаментально оформлений малюнок із написом «Wolhynischer Bote» у правому верхньому куті. Перший план композиції містив постать німецького землероба за плугом, запряженим парою коней. Ця фігура мала багатозначну символіку: вона нагадувала про історичне заняття німців-колоністів на Волині (хліборобство), демонструвала, до якої аудиторії передусім звернене видання, і водночас підкреслювала цінність важкої праці, що акцентувалося променями ранкового сонця, намальованого у верхній лівій частині ілюстрації. Плуг, яким керує селянин, також має подвійний сенс: він уособлює мирний характер землеробської праці, а також нагадує про її безперервність, щоденність і моральну сталість («перти плуга» як образ чесної праці до кінця)¹⁶⁵.

Пара коней слугувала символом витривалості, цілеспрямованості й

¹⁶³ Kowalak T. Prasa niemiecka w Polsce 1918 – 1939. Powiązania i wpływy. Warszawa, 1971. S. 35

¹⁶⁴ Вітренко В., Удовенко А. Знач. праця. С. 109.

¹⁶⁵ Там само. С. 110

наполегливості колоністів у досягненні головної мети – врожайності як запоруки добробуту. Борозна, яку проводить плуг, ще раз акцентувала цю ідею. Зліва на тлі сонця був намальований силует села з лютеранською кірхою — знак релігійності колоністів і водночас натяк на духовну підтримку їхньої праці. Величезне поле, що тягнеться за обрій, передавало масштабність і тяжкість хліборобської праці. Праворуч унизу розміщено зображення цвинтаря з хрестами – нагадування про труднощі, випробування й втрати перших поколінь переселенців. На Волині тоді побутував вислів: «Перше покоління заробило собі смерть, друге – зазнало нужди, і тільки третє було з хлібом»¹⁶⁶.

Під заставкою розміщувався напис «Evangelisches-lutherisches Gemeindeblatt für Wolhynien» («Євангельсько-лютеранська общинна газета на Волині»). Нижче, за двома тонкими лініями, подавався імпресум із відомостями про редакційний склад, ціну видання та банківський рахунок¹⁶⁷.

Суворе ставлення редакції до своєї роботи виявлялося, зокрема, у примітці: «Передрук оригінальних статей дозволяється лише з посиланням на джерело». Заставка займала приблизно половину першої сторінки й використовувалася у всіх номерах газети.

Кожен випуск складався з восьми сторінок. У тексті вирізнялися декоративні заставки на кшталт: «Wolhynier, ihr müsst den “Wolhynischen Boten” halten und lesen. Das ist euer Blatt!» («Німці-волиняни, ви повинні мати й читати “Волинського посланця” – це ваша газета»). Також було кілька сталих рубрик: «Kirchliche Umschau» («Церковний огляд»), «Wochenschau» («Тижневий огляд»), «Genossenschaftswesen» («Розвиток товариств») та ін. Статті супроводжувалися малюнками й фотографіями з підписами. У кожному номері подавалися молитовні тексти, цитати з Біблії, вірші на релігійно-моральну й краєзнавчу тематику, а також рекламні оголошення. Літературні матеріали підписувалися повним ім'ям автора (наприклад, вірш «Zur Heimat

¹⁶⁶ Вітренко В., Удовенко А. Зазнач. праця. С. 110.

¹⁶⁷ Там само. С. 110

hin!» – Gustav Schueler) або псевдонімом/ініціалами (вірш «Lied der Deutschen in Wolhynien» – G. T., тобто Густав Тичковський).¹⁶⁸

Кілька сторінок кожного номера присвячувались релігійній освіті: коротким проповідям, духовним оповіданням для дорослих і дітей, історичним нарисам про розвиток лютеранства в Німеччині та на Правобережній Україні (зокрема на Волині). Вміщувалися також етнографічні матеріали про побут колоністів, їхні спогади, документи з архівів про минуле німців-волинян. Часто подавалися матеріали про життя німецьких громад у Росії, Польщі, Галичині, на Буковині, у Криму та радянській Україні¹⁶⁹.

Газета публікувала й політичні огляди – короткі стислі повідомлення про події в Німеччині, СРСР та інших країнах світу. Окремі тексти стосувалися стосунків німців із польською адміністрацією Західної Волині. На сторінках видання можна було зустріти сюжети про повсякденне життя місцевих мешканців, як німців, так і українців. Також подавалися звіти про пастирські мандрівки, поради щодо сільського господарства: землеробства, садівництва, тваринництва, бджільництва та різноманітних пов'язаних ремесел. Окремо висвітлювали питання освіти, культури, економіки та публікували рекламні оголошення¹⁷⁰.

Для прикладу можна розглянути зміст окремих номерів «Волинського посланця». У третьому номері за 1935 рік на другій сторінці надруковано проповідь пастора Бляурозена «Aber nicht aus dem Alten Testament» («Але не зі Старого Заповіту»). Поруч – вірш Хульди Блох «Bekenntniss» («Визнання»), оздоблений художнім кліше. На третій сторінці, адресованій дітям («Sonntagsgruß fürs Kinderherz» – «Недільне вітання для дитячого серця»), подано проповідь «Glückliche Stunden» («Щасливі години»), байку Прідча «Der Fuchs und der Hahn» («Лис і півень») та короткий вірш Ріхарда Шмідта «Winterliche Spatzenbitte» («Зимове прохання горобця»). Поруч із релігійними

¹⁶⁸ Вітренко В., Удовенко А. Зазнач. праця. С. 110.

¹⁶⁹ Вітренко В. Література волинських німців. Житомир: Волинь. 2003. С. 138

¹⁷⁰ Там само. С.139

текстами подавалися й матеріали, у яких відчутні мотиви українсько-волинського фольклору.¹⁷¹

Четверта сторінка містила стислий політичний огляд тижня, сформований із коротких інформаційних повідомлень і конкретних фактів. На п'ятій та шостій сторінках розміщувалася велика краєзнавча стаття «Bei deutschen Bauern in Kongreßpolen» («У німецьких селян у Конгресівській Польщі»), присвячена описові традиційного побуту колоністів. На шостій сторінці також подавалися новини з громад євангельсько-лютеранської церкви Волині. Окрім цього, публікувалися лікарські поради щодо профілактики грипу та застуди, а також рекомендації для бджолярів, зокрема про інвентар і зимівлю бджіл у вуликах.¹⁷²

Сьома сторінка містила нарис про події громадянської війни на Поволжі у 1919–1923 рр.; велика увага приділялася виступам етнічних німців Росії проти більшовицької диктатури. У статті аналізувалися причини голоду, внаслідок чого померло дуже багато людей, серед яких близько 200 000 етнічних німців. Восьма сторінка присвячена традиційним німецьким святкам, широко розповсюдженим серед етнічних німців узимку, наводився перелік книг німецькою мовою, які висвітлюють питання походження та особливостей святкування німцями релігійних і народних свят. На цій сторінці давалися практичні поради господарям щодо роботи в саду в зимовий період, а внизу публікувався невеликий імпресум.¹⁷³

У наступному номері подавався вірш українського поета Івана Франка німецькою мовою «Gnade ist alles» («Милість – це все»), що супроводжувався малюнком. У цьому ж номері було опубліковано статтю-огляд про особливості побуту етнічних німців у Галичині.¹⁷⁴

У п'ятому номері подано вірш Івана Франка «Nur einer» («Лише один») взятий у орнаментоване кліше. Тут же було опубліковано історичний нарис

¹⁷¹ Вітренко В. Література волинських німців. Житомир: Волинь. 2003. С. 140.

¹⁷² Вітренко В., Удовенко А. Зазнач. праця. С. 111

¹⁷³ Там само. С. 111

¹⁷⁴ Там само. С. 111

«Quer durch Polen» («Через усю Польщу») та наводилися прислів'я місцевих селян німецькою мовою. Редакція газети зверталася до читачів у вигляді низки порад, що треба робити на цьому етапі суспільного розвитку.¹⁷⁵

В шостому номері газети було опубліковано велику краєзнавчу статтю німецького вчителя з Волині Хуго Хільшера «Bilder aus dem Leben der deutschen Wolhyniens» («Замальовки з життя німців Волині»), продовження якої було в наступних номерах газети. У цьому ж номері було надруковано вірш етнічного волинського поета Густава Тичковського «Mein Heimatland» («Мій рідний край»), який покладений на музику волинським кантором Евальдом Вайсом; надруковано ноти пісні. Газета знайомила читачів із конференцією волинських пасторів Західної Волині, що відбулася в містечку Рожище, а також друкує поради щодо підготовки весняно-польових робіт узимку.¹⁷⁶

Географія опублікованого матеріалу, його зміст, розміщення і оформлення свідчать про те, що редакція газети працювала на досить пристойному професійному рівні того часу. Вона аналізувала читацькі листи, постійно давала на них відповіді, проводила зустрічі з читачами, інформуючи про свою діяльність і враховуючи їхні запити. Спогади членів редакції «Волинського посланця», опубліковані ними в повоєнний час, свідчать про те, що газета мала аудиторію не лише серед етнічних німців Волині, але й також у Німеччині, Австрії, Чехословаччині, Румунії (Буковина), у Сполучених Штатах, Канаді, Аргентині та Бразилії, де мешкала значна кількість німецьких емігрантів, вихідців із Волині. Тижневик проводив велику просвітницьку роботу, знайомлячи етнічних німців з історією, побутом і культурою корінного населення Волині. Проте з приходом до влади в Німеччині на початку 1933 р. нацистської партії, очолюваної Адольфом Гітлером, газета не уникнула політичної заангажованості та кон'юнктури, що було однією з причин подальшого припинення її видання.

¹⁷⁵ Вітренко В., Удовенко А. Зазнач. праця. С.111

¹⁷⁶ Там само. С. 111-112

Загалом німецьке населення Волині залишалося передусім споживачем преси, створеної в релігійних або загальнопольських центрах, і не сформувало сталого місцевого видавничого осередку. Окремі спроби започаткувати світську німецькомовну пресу залишалися поодинокими. Показовою є ініціатива рівненського мешканця Самуеля Ландера, який у серпні 1922 року звернувся до староства з проханням дозволити видання щоденної газети «Głusiec» німецькою мовою. Заплановане видання мало бути комерційно-аптекарського спрямування, виходити щодня та обслуговувати потреби ділових кіл Рівного. Однак ця спроба так і не переросла у сталий друкований проект, залишившись лише відображенням потенційного інтересу частини німецької громади до створення власної інформаційної платформи¹⁷⁷.

Висновки до розділу

Дослідження періодики Волинського воєводства міжвоєнного періоду дозволяє стверджувати, що преса була одним із найважливіших інструментів суспільно-політичної комунікації, формування національної ідентичності та культурного розвитку в умовах поліетнічного прикордоння. Інформаційний простір регіону вирізнявся значним різноманіттям: за цей час виходило близько 300 назв видань різними мовами, серед яких домінували українська, польська та єврейська преса, а активні видавничі центри діяли у Луцьку, Рівному, Ковелі, Кременці та інших містах. Розвиток періодики відбувався під впливом державної політики Другої Речі Посполитої, яка поєднувала спроби модернізації краю з жорстким контролем над національними меншинами, що проявлялося в цензурі, конфіскаціях та адміністративному тиску, особливо щодо українських видань.

Українська преса, попри системні перешкоди та політику полонізації, відігравала ключову роль у збереженні національної свідомості, мови та історичної пам'яті волинян. Вона сформувала розгалужену систему жанрів,

¹⁷⁷ ДАРО, ф. 30, оп. 18, спр. 703, арк. 19

що охоплювала політичні, релігійні, кооперативні, селянські, педагогічні та дитячі часописи. Найбільш масовими були селянські та кооперативні видання, які не лише інформували, а й сприяли економічній самоорганізації населення. Значний вплив мали політичні органи партій та релігійна періодика, яка обстоювала права православної церкви та ідею її українізації. Важливим здобутком стало існування якісної дитячої періодики, як-от часопис, що виховувала молоде покоління в національному дусі.

Польська преса регіону виконувала передусім функцію державного будівництва, намагаючись закріпити польську присутність на «східних кресах» та інтегрувати Волинь у загальнодержавний простір. Характерною рисою польського публічного простору, була відсутність стабільних щоденних газет і домінування тижневиків, які часто залежали від підтримки адміністрації або політичних угруповань. Офіційні та проурядові видання, підтримуючи політику воєводи Г.Юзевського, здебільшого декларували ідеї міжнаціонального порозуміння, однак часто уникали глибокого аналізу реальних конфліктів.

Преса інших національних меншин — єврейської, чеської, російської, німецької та караїмської — слугувала засобом збереження власної культурної самобутності та захисту від асиміляції. Єврейська періодика була найбільш розвиненою та стабільною, спираючись на широку читацьку аудиторію та відносну лояльність влади. Чеська преса фокусувалася на підтриманні зв'язків з історичною батьківщиною та розвитку господарства. Російська преса була поляризована між антирадянською еміграцією та підпільними комуністичними групами. Караїмські видання, хоч і нечисленні, виконували важливу місію гуртування своїх громад навколо релігійних і культурних цінностей. Загалом періодика Волині 1920–1930-х років є унікальним джерелом, що відображає складну динаміку міжетнічних взаємин, соціальних трансформацій та ідейних пошуків міжвоєнного суспільства.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу комплексно осмислити розвиток бібліотечної та видавничої справи у Волинському воєводстві в міжвоєнний період і показало, наскільки багатшаровим і водночас суперечливим був культурний простір цього регіону. Волинь постала не як периферійний край Другої Речі Посполитої, а як складний багатонаціональний простір, де перехрещувалися державні модернізаційні прагнення, локальні культурні ініціативи та інтереси різних етнічних спільнот. Саме через це бібліотеки та видавничі осередки стали важливими індикаторами соціальних трансформацій і політичних процесів, що розгорталися у 1920–1930-х роках.

Одним із ключових результатів дослідження є усвідомлення того, що розвиток бібліотечної мережі Волині був значною мірою зумовлений саме державними пріоритетами. Польська влада розглядала бібліотеки як засіб інтеграції регіону, а подекуди – як інструмент культурної асиміляції. Через це польські культурно-освітні структури отримували значно сприятливіші умови функціонування, тоді як українські та ініціативи національних меншин часто опинялися у менш вигідному становищі через адміністративні обмеження, фінансову нерівність або цензурні вимоги. Попри такі виклики, українські читальні, просвітянські та жіночі організації змогли створити досить вагому мережу бібліотек, яка відіграла важливу роль у підтримці національної самоідентифікації та поширенні освіти серед місцевого населення. Бібліотеки національних меншин, зокрема, єврейські, сформували окремий сегмент культурного життя – автономний, багатомовний і надзвичайно активний.

Не менш важливим є висновок щодо ролі людей, які стояли за роботою бібліотек і друкарень. Саме їхня самовідданість, ініціативність і особиста відповідальність забезпечили життєздатність культурної інфраструктури Волині. Бібліотекарі нерідко працювали в умовах хронічного недофінансування, відсутності фахової підготовки, браку приміщень і матеріалів. Проте вони не лише обслуговували читачів, а й організовували культурні події, популяризували читання, створювали середовище, яке

сприяло формуванню нових освітніх практик. Їхня праця стала важливим чинником культурного розвитку регіону, особливо з огляду на високий рівень неписьменності в селах та недостатню розвиненість шкільної мережі.

У сфері видавничої справи дослідження показало, що правові норми і цензурні приписи мали визначальний вплив на можливості функціонування друкарень і періодичних видань. Хоча законодавство декларувало свободу друку, фактичні механізми контролю суттєво обмежували тематику й зміст публікацій, особливо українських та єврейських. Унаслідок цього видавничий простір Волині став нерівномірним: польські видання розвивалися стабільніше й мали ширший доступ до ресурсів, тоді як українські та інші часто змушені були працювати в умовах політичного тиску.

Окремої уваги заслуговує преса, яка в міжвоєнній Волині стала не лише каналом поширення інформації, а й важливим інструментом формування суспільних настанов, політичних орієнтацій та культурних практик. Багатомовний характер регіону визначив різноманітність періодики: поряд із польськими газетами, що отримували найсприятливіші умови для розвитку, активно діяли українські, єврейські та інші видання національних меншин. Українська преса, попри суворі адміністративні обмеження та часті втручання цензури, залишалася важливим середовищем інтелектуального життя й відігравала роль у підтримці національної ідентичності та громадської активності. Єврейські періодичні видання – як івритом, так і їдишем – виступали виразниками внутрішньої культурної автономії громади та слугували майданчиком для дискусій про освіту, мову, соціальні стратегії й міжнародну ситуацію. Польська преса натомість чітко виконувала функції державної інформаційної політики й поширювала на Волині модернізаційні та інтеграційні наративи. Усі ці сегменти преси разом створювали багатоголосий інформаційний простір, у якому перепліталися різні культурні коди, а друковане слово ставало важливим засобом самоорганізації, комунікації та впливу на суспільну свідомість.

Загальний аналіз дозволяє стверджувати, що бібліотечна та видавнича сфера Волині у 1921–1939 роках не була другорядною ділянкою культурного життя. Навпаки – саме тут зосереджувалися процеси, що впливали на формування національної свідомості, розвиток освіти, визначення політичних лояльностей і збереження культурної тяглості. Через бібліотеки й друковану продукцію місцеві спільноти не лише отримували доступ до знань, а й вибудовували власні культурні горизонти, формували уявлення про себе та інших.

Таким чином, результати цієї роботи дозволяють побачити Волинь міжвоєнної доби як складну культурну екосистему, де кожна спільнота намагалася зберегти й розвинути свою традицію, а держава водночас прагнула впорядкувати й спрямувати цей процес відповідно до власних політичних завдань. Бібліотеки та видавництва стали важливими майданчиками цього протистояння й водночас – просторами співжиття, обміну ідей і сучасних впливів. Значення цих інституцій виходило далеко за межі освітніх функцій: вони стали ключовими елементами формування модерного культурного обличчя Волині напередодні Другої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

Неопубліковані джерела:

Державний архів Рівненської області (далі ДАРО)

Ф. 30, оп. 18. Рівненське повітове староство.

1. Спр. 699. Заяви приватних осіб і громадських організацій на право видання книг і журналів, листування з цього питання. 15.02.1922 – 14.10.1926. 35 арк.
2. Спр. 700 Заяви громадян про видачу дозволів на видання газет. 1.07.1922 – 7.11.1922. 45 арк.
3. Спр. 703 Листування з Валинським воєводським управлінням про відкриття бібліотеки в м. Рівне. 11.02.1922 – 10.07.1922. 15 арк.

Опубліковані джерела:

4. Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*. 1919. Nr 14. Poz. 186.
5. Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. Warszawa, 1926. T. XXIII. 230 s.
6. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 lipca 1938 r. w sprawie przepisów o dozorcze nad widowiskami. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1938. Nr 89. Poz. 608.
7. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6 lutego 1928 r. w sprawie sposobu przeprowadzania rewizji administracyjnej druków. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1928. Nr 21. Poz. 183.
8. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1927 r. o zniesieniu tymczasowej prewencyjnej cenzury widowisk. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1927. Nr 45. Poz. 398.
9. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 września 1921 r. w sprawie utworzenia okręgowych urzędów kontroli prasy. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1921. Nr 66. Poz. 426.

10. Ustawa z dnia 18 marca 1932 r. o bezpłatnem dostarczaniu druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1932. Nr 33. Poz. 347.
11. Ustawa z dnia 29 marca 1926 r. o prawie autorskiem. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*. 1926. Nr 48. Poz. 286.

Література:

12. Вітренко В. Література волинських німців. Житомир: Волинь. 2003. 260 с.
13. Вітренко В., Удовенко А. Періодичні видання етнічних німців Західної Волині в 20-х–30-х роках XX століття. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Вип. 8. Рівне, 2010. с. 108
14. Давидюк Р., Жив'юк А. Рівненська повітова «Просвіта»: десятиріччя під знаком УНР. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2016. № 3. С. 39-44.
15. Зуляк І.С. Реалізація «Просвітою» програми ліквідації неписьменності в міжвоєнний період (1919–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 2005. № 6. С. 103-112.
16. Когут С. Європейська белетристика у західноукраїнських перекладах початку XX ст. : джерелознавчий аспект. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника : зб. наук. праць*. Львів, 2017. Вип. 9. стр 123-134
17. Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини XX ст. Структура. Львів, 2002.
18. Кравченко С. Періодичні видання Польщі 20–30-х років XX століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог. Луцьк, 2009. 416 с.
19. Крамар Ю. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк, 2015. 404 с.
20. Крамар Ю. Ліквідація товариства «Просвіта» на західноволинських землях (1928–1932 рр.): причини та наслідки. *Науковий вісник Волинського*

- національного університету імені Лесі Українки. *Історичні науки*. 2016. № 3. С. 58-63.
21. Крамар Ю. Національно-культурна та релігійна політика урядів Польщі на Волині (1921–1939 рр.) .): дис. канд. істор. наук 07.00.01. Луцьк, 2015. 404 с.
 22. Кучерепа М. Просвіти і Просвітянські хати – українські національні культурні осередки Волині у міжвоєнний період. *Літопис Волині: всеукраїнський науковий часопис*. 2018. № 19. с. 96-104
 23. Кучерепа М. Становлення та діяльність просвітянських організацій на Волині (1918–1939 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2016. № 3. С. 27-35
 24. Макар Ю., Кучерепа М. Діяльність «Просвіти» та Волинського українського об'єднання на Волині у міжвоєнний період. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2023. № 1. С. 17-24
 25. Моргун А. Жіночий рух у Західній Україні в міжвоєнний період: кваліфікаційна робота. Острог: Національний університет «Острозька академія», 2021. 95 с.
 26. Найда Р.Г. Просвітницько-виховна діяльність молодіжних товариств на Волині (1919-1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. Наук. Київ : [б. в.], 2008. 22 с.
 27. Павлюк І. «Ліва» преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1918-1939 рр.). *Українська періодика: історія і сучасність*, Львів 1997, С. 71-75
 28. Павлюк І. Україномовна преса Холмщини та Підляшшя 1917–1939 рр., її завдання і найважливіші риси. *Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків : зб. пр.* Луцьк : Вол. обл. друк. ; Вежа, 2008. С. 484–498.
 29. Пірко, М. І. Українська книговидавнича справа в Галичині (1919–1939): історичні умови, проблематика, внесок у національний рух: кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. ... д-ра філософії : 032 «Історія та археологія». Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021.с. 260

- 30.Понедельник Л. Видавнича справа політичних партій та громадських організацій міжвоєнної Волині .*Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2012. Вип. 8. С. 45-50
- 31.Понедельник Л. Волинська «Просвіта» в боротьбі за національне відродження. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2016. № 3. С. 63-69
- 32.Понедельник Л. Літературно-мистецьке життя Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 . Луцьк: Волинський Національний університет імені Лесі Українки , 2015. 262 с.
33. Попова Т.М. Роль преси у піднесенні суспільно-політичної активності робітників і селян (1921-1925 рр.). *Український історичний журнал*. 1988. № 5. С. 87-94.
34. Татаркін В. Ю. «Річник Волинський» Якуба Гофмана – важливе джерело для вивчення минулого Волинської землі : («Rocznik Wolynski» m. Równe). *Матеріали IV наук.-краєзн. конф. «Острог на порозі 900-річчя»*. Острог, 1993. С. 168–171.
- 35.Шабаровський В. Караїми на Волині (Штрихи до портрета загадкового народу). Луцьк : Твердиня, 2013. 250 с.
- 36.Шваб А. Єврейські громадські об'єднання міжвоєнного Луцька. *Краєзнавство*. 2015 № 3-4. С. 69-73
- 37.Шульга С. Чеська община на Волині в 20 ті – 30ті роки ХХ століття Луцьк. 195 с.
- 38.Шульга С. Чехи в Західній Волині: від оселення до реєміграції. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 464 с.
- 39.Bednarska-Ruszajowa K. Biblioteki i książki w pamiętnikach polskich XVIII-XX wieku : rekonesans źródlowy. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. s. 200
- 40.Cieślíkowa A. Prasa w województwie Wołyńskim 1918-1939. *Zeszyty Prasoznawcze*. Kraków. 2002. R. XLV, nr 3-4 (171-172) S. 96-119.

- 41.Derenicz M. Prasa na Ziemiach Wschodnich, *Rocznik Ziem Wschodnich*. Warszawa. 1938, t. 4. 162 s.
- 42.Drzewiecki M. Polskie biblioteki szkolne w okresie międzywojennym. Zarys problematyki. *Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi*. Warszawa. 2020, z6. s.14
- 43.Dziadzio A. Cenzura prasy w Austrii 1862–1914. Kraków : Księgarnia Akademicka, 2012.c
- 44.Gębołyś Z. «Bibliotekarz» 1919–1929–1939 – czasopismo fachowe nie tylko dla bibliotekarzy. Cz. I: geneza, założenia, cechy formalne. *Heteroglossia: studia kulturoznawczo-filologiczne*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, 2021. Nr 11. s. 278
45. Gzella G. Procesy prasowe redaktorów „Gazety Grudziądzkiej”. *Rocznik Historii Prasy Polskiej*. 2007. Nr 1. S. 33-55.
- 46.Fuks M. Materiały do bibliografii żydowskiej prasy prowincjonalnej wydawanej w Polsce (1918-1939). *Biuletyn Żydowskiego instytutu Historycznego*. 1981. Nr 2 (118). S. 65-87.
- 47.Fuks M. Materiały do bibliografii żydowskiej prasy prowincjonalnej wydawanej w Polsce (1918-1939). *Biuletyn Żydowskiego instytutu Historycznego*. 1981. Nr 3 (119). S. 77-97.
- 48.Habielski R. Ewolucja prawa prasowego w Drugiej Rzeczypospolitej. *Studia Medioznawcze*. 2014. № 4. C. 79–92.
- 49.Kolasa W. Kierunki badań nad prasą mniejszości narodowych 1918–1939. *KLIO. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym*. Kraków, S. 59-82
- 50.Kowalak T. Prasa niemiecka w Polsce 1918 – 1939. Powiązania i wpływy. Warszawa, 1971. 416 s.
51. Malesa R. Zawód bibliotekarza-między przeszłością a przyszłością. *Folia Bibliologica*. 2007. s.75-86
- 52.Masłowiec M. Freedom of the Press? Poland in the 19th and 20th Centuries. 2022. № 1. c. 17

53. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921-1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1988. 202 s.
54. Notkowski A., Władyka W. Państwo–Partie–Prasa w Drugiej Rzeczypospolitej. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*. 1982. № 3–4. C. 165–173.
55. Rymar S. Ustawa o bibliotekach gmin. *Przegląd biblioteczny*. Kraków, 1929. R. III. S. 320-343
56. Todos K. Polskie prawo prasowe 1919–1939. *Z Dziejów Prawa*. 2017. T. 10. S. 105–140.
57. Vaculík, J. Dějiny Volyňských Čechů. II (1914–1945). Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, 1998. 102 s.

Електронні ресурси:

58. Адамович Т. Які газети читали у Володимирі сто років тому. Слово правди. URL: <https://slovopravdy.com.ua/yaki-gazety-chytaly-u-volodymyri-sto-rokiv-tomu/>
59. Пекна К. Чехи на Волині. Monitor Wołyński. URL: <https://monitorwolynski.com/uk/news/52-2010-05-27-13-16-09>
60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kraeznavstvo_2015_3-4_11
61. Education, Literature and Theater. *Kovel: Testimony and Memorial Book of Our Destroyed Community*. URL: <https://www.jewishgen.org/yizkor/kovel1/kovel1.html>
62. The Cultural Life. *Memorial Book of Lutsk*. URL: <https://www.jewishgen.org/yizkor/lutsk1/lutsk1.html>